

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích
Teologická fakulta
Katedra teologické etiky, sociální etiky a etického vzdělávání

Diplomová práce

**Psychologické a etické aspekty postavení
nezletilých a mladistvých v trestním řízení**

Vedoucí práce: PhDr. Roman Míčka, ThD.

Autor práce: Mgr. Erika Jarošová

Studijní obor: Etika v sociální práci

Ročník: třetí

2010

Prohlašuji, že jsem svoji diplomovou práci vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona číslo 111/1998 Sb. v platném znění, souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách.

31.března 2010

Erika Jarošová

Děkuji vedoucímu své diplomové práce PhDr. Romanu Míčkovi, ThD. především za vstřícnost a za cenné rady a připomínky při zpracovávání mé diplomové práce.

Také bych ráda poděkovala svým spolustudentům, rodině a příteli za pomoc a psychickou podporu v průběhu celého studia.

OBSAH

ÚVOD	6
1. NEZLETILÝ A MLADISTVÝ JAKO PACHATEL	9
1.1 Historie výchovy dětí a postavení dítěte ve společnosti	9
1.2 Odměna a trest	13
1.3 Funkce trestů	15
1.4 Trestněprávní odpovědnost mládeže	16
1.5 Kriminalita mládeže	19
1.6 Příčiny protiprávního jednání u dětí a mladistvých	20
1.7 Zákon o soudnictví ve věcech mládeže	25
1.8 Psychologické aspekty posuzování osobnosti nezletilých a mladistvých pachatelů trestné činnosti	32
1.9 Vztah práva a etiky	34
1.10 Profesní etika a etické kodexy	37
1.11 Přístup k nezletilým a mladistvým pachatelům trestné činnosti	44
1.12 Kazuistiky – příklady z praxe	47
2. NEZLETILÝ A MLADISTVÝ JAKO OBĚŤ TRESTNÉHO ČINU	51
2.1 Oběť trestného činu x poškozený v trestním řízení	51
2.2 Příčiny vzniku poškození trestným činem	55
2.3 Viktimologie a viktimizace	56
2.4 Práce s obětí trestného činu	62
2.5 Syndrom CAN	69
2.6 Definice syndromu CAN	74

2.7	Postoj společnosti k oběti syndromu CAN	77
2.8	Kazuistika – příklad z praxe	80
3.	DĚTI JAKO SVĚDCI TRESTNÉHO ČINU	83
3.1	Kazuistika – příklad z praxe	85
ZÁVĚR	87
SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ	89
ABSTRAKT	97
ABSTRACT	98

ÚVOD

Již osmým rokem pracuji jako pracovnice sociálně – právní ochrany dětí, resp. jako sociální kurátorka pro mládež. Jako taková se účastním celého trestního řízení proti pachatelům mladistvým a zároveň projednávání činů jinak trestných, kterých se dopustili nezletilí pachatelé. V řízení před soudem pro mládež mám procesní postavení účastníka řízení a mohu se vyjadřovat a navrhopvat uložení sankce za spáchaný čin. Kromě toho se také účastním procesních úkonů týkajících se dětí, jež se staly svědky či dokonce oběťmi trestného činu. V praxi se setkávám s různými přístupy jak všech orgánů a institucí zainteresovaných v trestním řízení tak i celé společnosti k problematice postavení dítěte a mladistvého v trestním řízení.

Z tohoto důvodu chci svou diplomovou práci pojmout jako zamyšlení nad touto problematikou. Budu vycházet především z praktických zkušeností svých i kolegů kurátorů pro mládež a tyto zkušenosti chci konfrontovat s odbornými teoretickými východisky a tezemi, které se tématu postavení nezletilých a mladistvých v trestním řízení týkají. Cílem mé diplomové práce je zhodnocení pohledu na různá postavení nezletilých a mladistvých v rámci trestního řízení. Budu se zabývat širšími etickými a psychologickými souvislostmi, zmíním vliv výchovy, postavení dítěte v dané společnosti, charakter dnešní české společnosti i vlivy, které ji determinují. Vysvětlím příčiny kriminality mládeže, které se nemalou měrou váží právě ke stavu společnosti, k jejím hodnotám apod. Také se budu zabývat profesní etikou a tím, jak se její fungování či nefungování odráží v praxi. Ráda bych ve své diplomové práci dále zjistila a došla k závěru, zda zájem společnosti není někdy v rozporu se zájmy dítěte, jehož se trestní řízení týká, zda nemůže takové řízení dítě dokonce poškodit. Ke zpracování zvoleného tématu přistupuji především z pragmatického hlediska ovlivněného několikaletými praktickými zkušenostmi, dále budu kromě bibliografických zdrojů využívat i teoretických vědomostí získaných nejenom během předchozího studia, ale i v rámci různých vzdělávacích seminářů a školení.

Práce bude rozdělena do tří tematických celků podle toho, v jakém postavení se dítě v trestním řízení nachází. Velkou měrou se budu věnovat **nezletilému a mladistvému pachateli trestné činnosti** a to proto, že je již šestým rokem účinný zákon č. 218/2003 Sb. o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže, zkráceně také nazývaný zákon o soudnictví ve věcech mládeže. Tento právní předpis zcela nově upravil řízení ve věcech mladistvých a nezletilých a do jisté míry změnil zásady odpovědnosti a sankcionování mládeže za protiprávní činy. Zákon, který vznikl již od roku 1997, byl reakcí na potřebu samostatně se zabývat trestnou činností mládeže s ohledem na zvláštnosti kriminality dospívajících. Dalo by se říci, že vznik tohoto zákona svým způsobem ukazuje na širší společenskou situaci, která v době jeho vzniku panovala. Velmi citlivým a poslední dobou i medializovaným tématem je téma **dítě jako oběť trestného činu, resp. dítě jako poškozený v trestním řízení**. V této části práce se budu zabývat především sekundární viktimizací, jejím dopadem na dětskou psychiku, oprávněností necitlivých zásahů do života dítěte i jeho rodiny ve jménu společnosti apod. Pokud jde o **nezletilého či mladistvého svědka protiprávního jednání**, tuto oblast též stručně zmíním. V závěru každého tematického celku uvedu pro dokreslení situace stručnou kazuistiku, která bude pochopitelně vycházet z mých praktických zkušeností a měla by dokreslit náhled na popisované téma.

V úvodu své práce bych také ráda vysvětlila dva, resp. tři základní pojmy, se kterými budu v textu pracovat. Pokud jde o pojem **dítě**, budu vycházet z ustanovení zákona o sociálně - právní ochraně dětí, kde se dítětem rozumí jedinec do 18-tého roku věku.¹ Trestní předpisy pak dále rozlišují **nezletilého**, za kterého je považováno dítě do 15-tého roku věku, a **mladistvého**, tedy dítě od

¹ srov. § 2 zákona č. 359/1999 Sb. o sociálně – právní ochraně dětí

15-ti do 18-ti let věku.² Někdy jsou nazýváni nezletilí a mladiství z pohledu trestního práva souhrnně *mládeží*.

Dále chci upřesnit, že ve své práci budu používat v souvislosti s trestnou činností pojmu trestný čin, přestože by mohlo být namítáno, že se jedná o pojem v podstatě zastaralý. V letošním kalendářním roce nabyly účinnosti nové trestní zákoník, který do praxe nově zavedl pojmy zločin a přečin, kdy se jedná o rozdělení trestných činů podle míry zavinění a podle výše horní hranice trestu za spáchaný čin. Já ve své práci budu používat pouze pojmu trestný čin, protože se jedná o terminologii v naší praxi zažitou a především i pro laického čtenáře srozumitelnou. V souvislosti se spáchanou trestnou činností mladistvých se dále používá pojmu *provinění*,³ dopustí-li se podobného činu nezletilý, nazývá se spáchaný skutek *činem jinak trestným*.⁴

² srov. § 2 zákona č. 218/2003 Sb. o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže

³ srov. § 6 zákona č. 218/2003 Sb. o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže.

⁴ srov. § 89 zákona č. 218/2003 Sb. o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže.

1. NEZLETILÝ A MLADISTVÝ JAKO PACHATEL

Pokud se chci v první části své diplomové práce zabývat etickými a psychologickými aspekty postavení dítěte jako pachatele v trestním řízení, je potřeba si nejprve obecněji nastínit okolnosti, které determinují postavení dítěte ve společnosti a které následně mohou vést k protiprávnímu jednání jak u nezletilých tak mladistvých.

1.1 Historie výchovy dětí a postavení dítěte ve společnosti

Velkou roli v postavení dítěte ve společnosti hraje výchova dětí, to jak k ní přistupovala a přistupuje rodina, společnost jako celek, stejně tak jako pozice a pravomoci různých výchovných institucí. Výchova dětí se pochopitelně měnila a mění v závislosti na typu společnosti. Jinak se k ní přistupuje v rozvojových zemích, jiné výchovné metody a postupy uplatňuje americká kultura, rozdíl ve výchově můžeme nalézt i v rámci jednoho kontinentu, např. mezi západní a východní Evropou. Tento fakt je dán historickým vývojem dané společnosti, převládajícím náboženstvím, kulturou, politickým systémem, hodnotovou orientací společnosti apod.

Co se týče postavení dítěte ve společnosti, uvádějí Lovasová se Schmidovou, že to bylo většinou odvozeno od vztahu mezi dítětem a dospělým, resp. rodičem, který byl dříve založen hlavně na moci a převaze dospělého. Dítě nebylo považováno za rovnocenného partnera.⁵ Existují historická období, kdy dítě bylo v podstatě považováno za majetek rodičů a ti mohli zcela rozhodovat o jeho osudu i životě.

⁵ srov. LOVASOVÁ, L.; SCHMIDOVÁ, K. *Tělesné tresty*, str. 5.

V souvislosti s výchovou dítěte v daném socio-kulturním prostředí upřesňuje Vágnerová, že *psychický vývoj jedince* a charakter mnoha jeho vlastností závisí na kombinaci jeho *genetických dispozic* a *působení různých složek vnějšího prostředí*, přičemž mezi nejvýznamnější složky patří právě ty sociální. Velkou roli zde tedy hraje rodina, jejíž základní funkcí je z psychologického hlediska uspokojování základních potřeb dítěte. Přestože je vliv rodiny ve značné míře pro psychický vývoj dítěte určující, tak i dítě je aktivním činitelem, který již od počátku spoluvytváří charakter sociálního působení.⁶

Podíváme-li se na výchovu dětí z historického hlediska, tak podle Vaníčkové byla odedávna prvním *výchovným činitelem* právě *rodina*, z počátku dokonce tím jediným. V době, kdy byla rodina hospodářskou jednotkou, dítě se pozvolna zapracovávalo a získávalo všechny potřebné vědomosti pro život v rodině. Postupem kultury se nositelem výchovy a vzdělávání stávala *církev a světské instituce* a výchovné možnosti rodiny se tak zmenšovaly. K tomu přispěla i skutečnost, že práce živitele rodiny se již odehrávala mimo dům a dítě tak ztratilo možnost se jí účastnit. Během doby docházelo i k zaměstnávání žen, kdy z domu odcházeli oba rodiče, a výchovná možnost rodiny se tak stále snižovala. Současně s tím se zvyšoval výchovný cíl vzdělávacích institucí. Vliv na výchovu dětí se dělil mezi stát a církev podle toho, jak se vyvíjel jejich vzájemný vztah.⁷ Zde bychom také mohli zmínit v současné době populární a hojně diskutovanou problematiku generového rozdělení rolí, tedy kdo se jakým způsobem na výchově dětí podílí více, zda ženy či muži, na kolik je při výchově nezbytný vzor obou pohlaví apod.

Jednotlivé historické etapy důležité pro přístup k výchově dětí lze poměrně přesně charakterizovat. Vaníčková upřesňuje, že pro období pravěku a starověku, a v jistém stupni i pro období středověku, je typická minimální emocionální

⁶ srov. VÁGNEROVÁ, M. *Abnormální vývoj osobnosti*, str. 4, 5.

⁷ srov. VANÍČKOVÁ, E. *Tělesné tresty dětí: Definice-popis-následky*, str. 15.

investice do narozeného dítěte, což odráželo i v jiné úrovni kultury výchovy dětí. Cílem výchovy se zabývali také filozofové. Filozofické systémy zajímavější o smysl lidského života hledaly mimo jiné i cíl výchovy a zaměřily se tedy i na odměny a tresty. Velký vliv na změnu výchovy zaznamenala scholastika, renesance, reformace a osvícenství. Například řecký filozof Platon shledával, že cílem lidské společnosti je uskutečnit spravedlnost, a tomuto cíli má být podřízena i výchova.⁸ Jistou změnu v postavení dítěte ve společnosti můžeme sledovat zhruba od 15. století, kdy se mění pohled na dítě a na jeho dětství, a to pod vlivem humanismu a renesance. Rodiče se začínají svým dítětem více zabývat, objevuje se fenomén mazlení s dítětem. Humanistické směřování renesance, snažící se o přetvoření společnosti prostřednictvím výchovy a vzdělávání na základě svobodného rozvoje jedince, dosáhlo svého vrcholu v 16. století. Osvícenství následně jasně formulovalo postavení dítěte ve společnosti. Z toho pak byly vyvozovány i požadavky na výchovu. Například školství se stávalo stále více světskou záležitostí. Marie Terezie pronesla, že škola je politikum, tedy věcí veřejnou a spadá do správy státu. V roce 1763 pak zavedla povinnou školní docházku a významně tak změnila životy dětí. Devatenácté století znamenalo již významný příliv citovosti do rodinného života při současném důrazu na disciplínu dětí a autoritu otce. Dvacáté století je pak označováno jako století dítěte. Toto označení poprvé použila sociální pracovnice Florence Kelley. Ve dvacátém století byly přijaty zásadní právní dokumenty na ochranu dětí, které umožňovaly oslabování důrazu na bezmeznou poslušnost formálním autoritám, zdůrazňování přirozené a rozumné výchovy, demokratizace rodinného života, prioritizace emocionality a zvyšování citlivosti vůči násilí a bezpráví páchaného na dětech.⁹ Mezi stěžejní dokumenty chránící nejenom dětská práva, ale především jejich lidskou důstojnost, patří Deklarace lidských práv a Listina základních práv a svobod.

⁸ srov. VANÍČKOVÁ, E. *Tělesné tresty dětí: Definice-popis-následky*, str. 13 - 15.

⁹ srov. Tamtéž, str. 15, 16.

Pokud jsem tedy hovořila o postavení dítěte ve společnosti, je třeba si také uvědomit, jaká naše dnešní společnost vlastně je, co ji charakterizuje. Po roce 1989 prošla česká společnost zásadními a poměrně rychlými společenskými změnami. V současné době je patrné, že ve společnosti obecně převažuje hektický způsob života, lidé obtížně hledají smysl života, obávají se budoucnosti, mezilidské vztahy nejsou tak pevné, s nástupem moderních technologií se i komunikace mezi lidmi stává neosobní. O krizi rodiny, která také patří k charakteristickému problému dnešní doby, budu rozsáhleji pojednávat v kapitole číslo 2.5 věnované syndromu CAN. To všechno vede k určité životní úzkosti a nejistotě, která se pochopitelně musí projevit i ve vztahu k dětem, k jejich výchově. Pokud si dospělí nejsou jisti sami sebou, těžko můžou fungovat jako vzor pro své děti. Stejně tak se tato životní nestabilita a neukotvenost projeví ve volbě vhodných výchovných metod a prostředků. Další otázkou je, zda rodiče dnešní doby vůbec chtějí a umějí své děti řádně vychovávat a vést je ke správnému způsobu života, tedy kvalitní výchovou jim předávat základní morální hodnoty. Setkáváme-li se v praxi s dětmi s tzv. problematickým chováním, v 90% případů při podrobnějším průniku do rodinné anamnézy zjišťujeme, že primární problém se nachází právě v rodině, v jejím výchovném přístupu k dítěti či v mezilidských vztazích, které v rodině převažují a dítě tak ovlivňují.

Ke společenské situaci po roce 1989 se vyjádřil i Zima, který správně konstatuje, že si nelze plést demokracii s konzumním způsobem života, který se leckdy projevuje v pravidelných návštěvách hypermarketů apod. Pro kvalitu života v dané společnosti, která se deklaruje jako demokratická, jsou důležité takové hodnoty, jako především tolerance, vzájemná úcta, ohleduplnost a vlídnost mezi občany navzájem. V souvislosti s výchovou dětí pak můžeme konstatovat, že neméně důležité je také dodržování pravidel, která nás sice svým způsobem omezují, ale na druhé straně jsou také důležitým předpokladem k tomu, abychom mohli realizovat nejrůznější druhy svobod, nejenom těch občanských. Právě

zmíněná tolerance, nikoliv však zcela bezbřehá, je důležitým předpokladem toho, že budou respektovány svobody občanů společnosti.¹⁰

1.2 Odměna a trest

Jak již bylo v předchozí části práce řečeno, s výchovou jako takovou úzce souvisí i odměňování a trestání. Například behavioristé¹¹ dospěli k závěru, že vývoj jedince je ovlivněn především učením se odpovědím na určité podněty. Tuto tezi lze vysvětlit tak, že podmiňování je klíčem k chování lidí. Podmiňování je zde chápáno jako změna chování způsobená vnímaným spojením mezi dvěma podněty. Dřívější utváření návyků chování je tedy směřované pro budoucí chování. Behavioristé proto kladli důraz na význam učení a výchovy, potažmo na odměňování a trestání.¹² Tuto skutečnost je důležité si uvědomit, protože z filozofie odměňování a především trestání následně vychází i volba vhodných, výchovně efektivních prostředků při tzv. ukládání opatření u nezletilých a mladistvých pachatelů činů jinak trestných či provinění.¹³ Lze říci, že potrestáním, chce společnost ukázat mladému člověku, kde jsou její normy a pokud jsou tyto psané (právní) normy překročeny, že za jejich překročení existují určité sankce.

Stejně jako na výchovu, tak se z historického hlediska opět různě měnil pohled společnosti na trestání. Lovasová se Schmidovou uvádějí, že již v Řecku, Římě, Egyptě či Izraeli byly v širokém měřítku obecně používány tělesné tresty,

¹⁰ srov. ZIMA, P. Poznámky k tématu svobody a tolerance. In *Výchova pro občanství v 21. století* [online]. Dostupné na www:

<<http://www.webhumanita.cz/files/VychovaKObcanstviPro21Stoleti.pdf>> str. 152, 153.

¹¹ Behaviorismus chápe psychologii jako vědu o chování.

¹² srov. FÖRSTER, J. *Behaviorismus a psychoreflexologie v historické tradici československé psychologie*, str. 12, 87.

¹³ viz část práce týkající se nezletilých a mladistvých pachatelů protiprávního jednání.

jejichž hlavním cílem bylo udržet disciplínu. Způsoby trestání se v jednotlivých civilizacích a kulturách lišily. Ve středověké Evropě, která byla podporována postojem středověké církve k lidskému tělu, bylo například bičování běžně považováno za posilování sebeovládání. Také proto v minulosti do jisté míry zdomácněly tělesné tresty ve školách, které byly s církví úzce spjaty.¹⁴

Obdobně se vyjadřuje i Vágnerová, která uvádí, že pokud jde o děti, bylo dítě např. v antice zcela bezprávé, otec dokonce mohl dítě prodat do otroctví nebo zabít. Vlivem křesťanství se sice vztah k dětem zlepšil, ale ještě po celý středověk bylo s dítětem nakládáno jako s méně hodnotnou bytostí. I v novověké historii jsou období, kdy byl kladen značný důraz na přísné tělesné tresty, které by dnes byly zařazeny do kategorie týrání.¹⁵

Proč je tedy používání odměn a trestů¹⁶ pro výchovu dětí nezbytné? Vaníčková vysvětluje, že výchova znamená, že dospělý vytváří předpoklady k tomu, aby si dítě osvojilo určitý zvyk či návyk chování. Odměnu dospělý používá proto, aby dítě dostalo zprávu, že jedná dobře, a pozitivní reakcí bylo pak posilováno jeho naučené chování. Trest má naopak sloužit jako korekce chyby, které se dítě dopustí, aby nedošlo k fixaci špatného návyku a chování. Je třeba také uvést, že pouze odměny vychovávají posilováním žádoucího chování, tresty naopak mají být ponechány jenom k opravám. Odměny a tresty u dítěte neznamenají pouze okamžité řešení situace, ale měly by mít dlouhodobý efekt a vést k následné sociální úspěšnosti v dalším životě dítěte. Otázku odměňování a trestání je proto třeba chápat s ohledem na rozvoj osobnosti dítěte, jeho

¹⁴ srov. LOVASOVÁ, L.; SCHMIDOVÁ, K. *Tělesné tresty*, str. 5, 6.

¹⁵ srov. VÁGNEROVÁ, M. *Abnormální vývoj osobnosti jako následek negativního působení*, str. 22.

¹⁶ Pojmem tresty jsou zde myšleny tresty jakékoliv, nikoliv pouze fyzické, u kterých se ve vhodnosti a přiměřenosti jejich užívání neshodnou ani odborníci z oblasti psychologie, etopedie apod.

sebepojetí a sociální kompetence.¹⁷ Trestem v tomto pojetí může být pouhé zamračení milovaného rodiče či zvýšení hlasu, které dítě upozorní na to, že jeho chování je v rozporu s určitými pravidly a normami. Tady můžeme vysledovat již zmíněnou korektivní funkci trestů. Odměňováním a trestáním ukazují rodiče dítěti jisté mantinely, předávají informace o hodnotách, které je třeba respektovat a ctít, ale zároveň ho také vedou ke svobodě v rozhodování. Dítě si totiž musí uvědomit, že je za své jednání zcela zodpovědné. Dalo by se říci, že za pomoci odměn a trestů je u dítěte formováno jeho svědomí, které by mu mělo pomoci odhadnout, co je správné a co správné není.

Tolik k odměňování a trestání z pohledu výchovy. Podíváme-li se na *pojetí a smysl trestu* v rámci právního řádu, uvádí Anzenbacher dvě významné teorie, a sice *teorii odplaty a teorii prevence*. Teorie odplaty vychází z toho, že člověk je na základě své vnitřní svobody schopen určovat sám sebe k jednání. Protiprávní, nezákonné jednání svobodného, příčetného občana zasluhuje trest. Trest se neukládá pro nemorální charakter jednání, nýbrž právě pro jeho nezákonnost. Teorie prevence, jinak též teorie předcházení, vidí smysl trestu v ochraně společnosti a polepšení zločince. Trest je tedy terapií k zabránění budoucího abnormálního chování.¹⁸

1.3 Funkce trestů

Každý trest, jak výchovný, tak trest z pohledu práva, má *tři hlavní funkce*:

1. **Napravit škodu:** trest je aktem spravedlnosti. Způsobilo-li dítě svým chováním nějakou škodu na věci či újmu osobě, měla by tato škoda být trestem napravena či nahrazena.
2. **Zabránit opakování:** trest se používá ke korekci chyby na principu učení špatnou zkušeností.

¹⁷ srov. VANÍČKOVÁ, E. *Tělesné tresty dětí: Definice-popis-následky*, str. 21, 22.

¹⁸ srov. ANZENBACHER, A. *Úvod do filozofie*, str. 263 - 265.

- 3. Zbavit viníka pocitu viny:** zproštění viny je nedílnou součástí trestu. Prožívání viny je bolestivé a může tak tvořit jádro trestu.¹⁹

Aby trest splnil svůj výchovný vliv, musí být především spravedlivý a jako takový by měl být dítětem vnímán. Další problém, který je třeba při trestání dítěte uvážit a zhodnotit, je fenomén času. Pokud má dítě vnímat trest jako srozumitelný, musí být v závislosti na rozumové vyspělosti dítěte v přímé souvislosti s proviněním.²⁰ Trest také musí naznačovat a ukazovat dítěti možnost jisté svobody, za kterou však nese zodpovědnost. Pokud se dítě svobodně rozhodne pro nesprávné jednání, následuje potrestání. Dítě se musí svobodě se zodpovědností naučit a právě k tomu slouží ukládání trestů.

Z výše uvedených myšlenek také vychází zákon o soudnictví ve věcech mládeže, kterému se budu podrobněji věnovat v další části své práce věnované pachatelům trestné činnosti²¹.

1.4 Trestněprávní odpovědnost mládeže

V předchozí části práce jsem stručně nastínila, jakým způsobem se obecně vyvíjelo postavení dítěte ve společnosti, jak společnost přistupovala a přistupuje k výchově dětí a proč je důležité při správném výchovném působení na děti používat odměn a trestů. Na tyto kapitoly navazují další části, ve které se zaměřím již konkrétně na děti jako pachatele trestné činnosti. S protiprávním jednáním u dětí se setkáváme nejenom v dnešní době, tato skutečnost není fenoménem novým a rozhodně se vyskytuje ve všech společnostech. V jaké míře můžeme tento jev zaznamenat opět závisí na stavu dané společnosti.

¹⁹ srov. VANÍČKOVÁ, E. *Tělesné tresty dětí: Definice-popis-následky*, str. 34 - 36.

²⁰ srov. Tamtéž, str. 34 - 36.

²¹ viz kapitola 1.7 Zákon o soudnictví ve věcech mládeže.

Proč je třeba se v naší společnosti speciálně zabývat trestněprávní odpovědností mládeže? Černíková v obecné rovině vysvětluje, že každá lidská společnost si vytváří systém způsobů reagování na situace, kdy jsou nedodržovány nebo porušovány její základní normy a hodnoty. Je tomu tak i v případě pachatelů trestných činů, kteří svým chováním ohrožují systém hodnot společnosti, normy společenského soužití či fungování společnosti. To se samozřejmě týká i dětských pachatelů. Způsob reagování společnosti na trestnou činnost je vyjádřen prostředky a aktivitami, které stát používá v boji s trestnou činností, jak jsem již uvedla. Názory na tresty a způsoby trestání, postoj k pachatelům trestné činnosti a způsoby zacházení s nimi vždy odráží kulturní a ekonomickou úroveň dané společnosti, včetně vztahu společnosti k jedinci. Postoj k občanským právům a svobodám a jsou obsahem konceptu sociální kontroly kriminality.²²

Obdobně uvádějí i Dubský s Urbanem, že zločin jako takový provází lidskou společnost od nepaměti a do značné míry souvisí s biologickou, pudovou povahou člověka. Vymezení zločinu a chápání kriminality se historicky vyvíjelo. Zpočátku byla kritéria pro vymezení zločinu dána etickými a náboženskými normami, které se postupně s vývojem společnosti racionalizovaly, institucionalizovaly a formalizovaly a stávaly se tak právními normami. Autoři také nahlíží na zločin v sociálně – etické rovině. Sociálně – etické vymezení zločinu se podle nich opírá o kulturně vybudovaný systém norem a vzorů a odvozuje se od toho, co se přičítá dobrým mravům. Z tohoto vymezení vychází dělení na přirozený²³ a umělý²⁴ zločin.²⁵

²² srov. ČERNÍKOVÁ, V. *Sociální ochrana: (kriminologický pohled na terciární prevenci)*, str. 23.

²³ „Přirozený zločin“ představuje to, co je špatné samo o sobě, např. krádež jako univerzálně nepřijatelná a odsouzená forma chování.

²⁴ „Umělý zločin“ je to, co je jako špatné zakázané, je opakem přirozenému zločinu.

²⁵ srov. DUBSKÝ, J.; URBAN, L. *Sociální deviace*, str. 47.

Hovoříme-li již konkrétně o kriminalitě mládeže, upřesňuje Marešová, že kriminalita mládeže, stejně jako kriminalita obecně, není jevem statickým ale dynamickým, který odpovídá době a který je odrazem stavu společnosti.²⁶ Dá se tedy říci, že kriminalita mládeže kopíruje stav dané společnosti a to jak z kvantitativního hlediska tak z hlediska kvalitativního. V různých společnostech se budou měnit počty nezletilých a mladistvých pachatelů stejně jako skutkové podstaty trestných činů, jichž se budou děti dopouštět. Např. v chudinských ghettech bude podíl mladistvých pachatelů vyšší než v bohatých aglomeracích, stejně tak v ghettech bude více docházet k násilným trestným činům, kdežto na bohatších územích spíše k majetkovým proviněním. Tato skutečnost opět navazuje i na styl výchovy dětí, který je v dané kultuře preferován.

Trestněprávní odpovědnost mládeže se měnila i v historickém kontextu. Pokud jde o posuzování trestní odpovědnosti mládeže na našem území, uvádí Šubrt, že to bylo již od dob panování Marie Terezie spojeno s věkem delikventa. Hrdelní řád Marie Terezie byl prvním společným rakouským řádem, který měl význam pro oblast trestního soudnictví nad nedospělými osobami. Řád rozlišoval tři věková období, kdy věk mladistvý do 16-ti let byl označován za polehčující okolnost:

1. dětství (do 7-mého roku věku),
2. nedospělost (do 14-tého roku věku),
3. věk mladistvý (do 16-tého roku věku).²⁷

Z hlediska problematiky trestní odpovědnosti mládeže bylo významné období od roku 1931 do roku 1938, kdy byl v účinnosti zákon č. 48. Inspirací pro tehdejší československé zákonodárce byly především evropské země, které kodifikovaly samostatné trestní právo pro mládež. Tento zákon nejen, že upravoval trestání kriminality mládeže, ale zabýval se

²⁶ srov. MAREŠOVÁ, A. Příčiny a podmínky kriminality mládeže. In *Aktuální poznatky z činnosti služby kriminální police a vyšetřování na úseku mládeže*, str. 14.

²⁷ srov. ŠUBRT, M. *Trestněprávní odpovědnost a ochrana mládeže: komentář*, str. 7 - 9.

i individuálními a sociálními příčinami spáchání trestného činu. Zároveň hovořil nejen o trestání, ale i o výchovných opatřeních, která měla vést k mravní záchraně a polepšení mladistvého. Zmiňovaný prvorepublikový zákon však platil v plné míře pouze 8 let, poté pak od roku 1945 do roku 1950, kdy byl bez náhrady zrušen a soudnictví ve věcech mládeže nebylo nadále upraveno žádným speciálním zákonem.²⁸ I tak se dá říci, že prvorepublikový zákon zabývající se protiprávním jednáním mládeže byl na svou dobu poměrně pokrokovým právním předpisem.

1.5 Kriminalita mládeže

Kriminalita představuje pro každou společnost vždy velmi závažný problém a nelze opomenout, že se na ní menší či větší měrou podílí i mládež. Proto je třeba zabývat se i trestněprávní odpovědností mládeže a samotným pácháním trestné činnosti nezletilými a mladistvými.

Dubský s Urbanem nahlízejí na kriminalitu jako na druh sociálně patologického chování, které je nepřípustné a sankcionované trestním právem. Pod pojmem kriminalita, jinak také zločinnost, se rozumí výskyt trestného nebo kriminálního chování, který vyjadřuje souhrn trestných činů, spáchaných ve společnosti v určitém časovém období. Kriminalita je vymezena trestním právem, které stanoví, jaké protisociální chování se vzhledem ke své nebezpečnosti považuje za trestné činy.²⁹

Jak již bylo řečeno, také pojetí trestu se historicky vyvíjelo. Pokud jde o pojetí trestu z pohledu kriminologického, Dubský a Urban specifikují, že trest přecházel od individuální odplaty („starozákonní oko za oko, zub za zub“) jako navození rovnováhy, k institucionálnímu a tudíž neosobnímu výkonu *trestní spravedlnosti*, jejíž *hlavní funkcí* bylo a je kromě *navození sociální spravedlnosti*

²⁸ srov. ŠUBRT, M. *Trestněprávní odpovědnost a ochrana mládeže: komentář*, str. 7 – 9.

²⁹ srov. DUBSKÝ, J.; URBAN, L. *Sociální deviace*, str. 47.

i **nápravná funkce a funkce preventivní**, tedy zastrašení trestem.³⁰ (viz funkce trestu v kapitole číslo 1.3)

Abychom mohli hovořit o kriminalitě, je třeba si blíže specifikovat pojem trestný čin³¹, který kriminalitu jako takovou determinuje. Vágnerová k tomuto tématu dodává, že trestný čin vzniká jako souhra tří faktorů, kterými jsou motivovaný pachatel, vhodný objekt a vhodné podmínky. Z tohoto hlediska je třeba přistupovat i k analýze příčin vzniku takových situací. Vznik delikventního chování je multifaktoriální, je výsledkem interakce mezi komplexem vnějších vlivů a vlastností jedince. Proto je třeba chápat konkrétní trestný čin jako aktuální souhru vnitřních faktorů a vnějších okolností.³² V následující kapitole se budeme faktory, které ovlivňují vznik protiprávního jednání, zabývat podrobněji.

1.6 Příčiny protiprávního jednání u dětí a mladistvých

V prvé řadě musíme rozlišit, kdy u dětí dochází k poruchám chování a kdy se svým jednáním dopouštějí již tzv. protiprávního jednání. Matoušek s Dytrychem specifikují, že **poruchami chování** je v psychiatrické a psychologické terminologii myšleno jednání dětí znamenající vážné provinění. Toto jednání by dokonce mohlo být v některých případech hodnoceno jako přestoupení zákona. Mezi poruchy chování řadí autoři např. lhaní, domácí krádeže, záškoláctví, útoky z domova či toulky. Pokud jde o původ poruch chování, objevuje se někdy v disharmonickém³³ vývoji osobnosti dítěte, většinou

³⁰ srov. DUBSKÝ, J.; URBAN, L. *Sociální deviace*, str. 47.

³¹ Trestný čin je označení pro jednání, kterým pachatel zásadním způsobem poškozuje nebo ohrožuje státní mocí chráněné zájmy.

³² srov. VÁGNEROVÁ, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese*, str. 807 – 808.

³³ Disharmonický vývoj znamená nesouladý, nevyvážený vývoj např. jednotlivých složek osobnosti.

však ve zvláštní nepříznivé souhře osobnostních rysů dítěte a výchovných vlivů v jeho prostředí.³⁴

Protiprávní jednání nezletilých či mladistvých tedy znamená, že dítě svým jednáním překročilo zákonem stanovené normy a ve většině případů si bylo tohoto porušení vědomo. Obecně lze říci, že pro vysvětlení příčin kriminality existuje celá řada teorií. Dubský a Urban uvádějí, že mezi historicky nejstarší patří *teorie biologické*, podle nichž je kriminální chování determinováno vrozenými dědičnými vlastnostmi. Dále existují *psychologické teorie*, které spojují kriminalitu s určitým typem osobnosti, vysvětlují deviantní³⁵ chování na základě vlastností osobnosti devianta a zkoumají příčiny rozvoje těchto vlastností. Další teorií, které vysvětlují deviace v oblasti kriminality z *pohledu sociologického*, je nepřeborná řada. Protože se sociologické teorie ve své podstatě poměrně liší, nebudu je zde obsáhle vyjmenovávat.³⁶

Marešová dělí příčiny kriminality mládeže na:

1. *Příčiny závislé na stavu společnosti a její patologii.* Jedná se většinou o negativní jevy v rodině závislé na mravní úrovni společnosti, negativní jevy ve škole a ve vzdělávacím a výchovném procesu, nevhodný způsob využívání volného času, problémy s pracovním zapojením, zaměstnáním mládeže apod.
2. *Příčiny závislé na problémech spojených s dospíváním jedinců,* tj. s poruchami chování podmíněných pubertální a adolescentní nevyrovnaností či s projevy generačního osamostatnění, vzdoru, s individuálními zvláštnostmi osoby a osobnosti jedince, které mohou být podmíněny geneticky.

³⁴ srov. MATOUŠEK, O.; DYTRYCH, Z. *Jak a proč nás trápí děti*, str. 117 – 128.

³⁵ Deviace = odchylky, odklony od normálních sociálních norem a normálních způsobů uvažování.

³⁶ srov. DUBSKÝ, J.; URBAN, L. *Sociální deviace*, str. 49, 50.

3. *Příčiny související s novými či staronovými jevy v současné společnosti*, mezi které patří např. prohlubující se neschopnost mladých lidí odložit uspokojení svých potřeb na pozdější dobu, potřeba prosadit se ve skupině vrstevníků, podrobení se diktátu současné módy asociálních či antisociálních životních stylů, pocit nudy, nekritičnost k vlastnímu chování.³⁷ Tyto příčiny úzce souvisí se současným konzumním způsobem života, kdy mladí lidé obtížně hledají smysl a naplnění svého života vůbec. Tím, že je jim nabízeno snadné a povrchní uspokojování jejich potřeb, nejsou pak motivováni k hlubšímu zamyšlení se nad sebou samým a k následnému poznání. Konzum se pro ně stává životním standardem.

Matoušek s Kroftovou se pak snaží poukázat na příčiny delikvence u mladistvých z hlediska několika vědeckých disciplín. Podle těchto disciplín není kriminalita mládeže homogenní kategorií. Její příčiny lze nalézt jak v osobnosti dítěte, kdy svou roli může hrát např. dědičnost, tak v jeho rodině a výchově, ve škole, v partě, resp. skupině vrstevníků atd.³⁸

K vývoji různých neobvyklých psychických vlastností, které mohou zapříčinit páchání trestné činnosti, může vést podle Vágnerové např. dědičnost, vlivy prostředí či specifická působení různých sociálních faktorů, mezi něž řadí rodinu, vrstevnickou skupinu, školu, pracoviště a společnost jako takovou.³⁹ Pokud jde o další psychologické příčiny páchání trestné činnosti mladistvými, uvádí Vágnerová jako příklad psychickou deprivaci⁴⁰, která může změnit další rozvoj osobnosti dítěte a která se může projevit v charakteru jeho prožívání i chování. Psychickou deprivaci pak definuje jako negativní zkušenost, která

³⁷ srov. MAREŠOVÁ, A. Příčiny a podmínky kriminality mládeže. In *Aktuální poznatky z činnosti služby kriminální police a vyšetřování na úseku mládeže*, str. 14.

³⁸ srov. MATOUŠEK, O.; KROFTOVÁ, A. *Mládež a delikvence*, str. 5 – 19.

³⁹ srov. VÁGNEROVÁ, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese*, str. 29 – 48.

⁴⁰ Deprivace = ztráta, zbavení, strádání, nedostatek něčeho.

vznikla neuspokojováním základních psychických potřeb v dostatečně míře a po dostatečně dlouhou dobu.⁴¹

Pokud jde o sociální vlivy, které mohou ovlivnit vznik delikvence u mládeže, Hayesová obdobně jako Matoušek či Vágnerová poukazuje na to, že skupiny, které nás obklopují, významně ovlivňují život jedince. Důležitým zdrojem informací o nás samých a o tom, jak nás vidí druzí, je skupina vrstevníků (tzv. peer group). Taková skupina může jednání dítěte velmi silně ovlivnit, zvláště v průběhu adolescence a v počátcích dospělosti, kdy rodina přestává být nejdůležitějším zdrojem sociálních informací.⁴² To, že tomu skutečně tak je, můžeme opět nejlépe vysledovat v praxi. Velkou roli při zvládnutí sociální interakce s vrstevnickou skupinou hraje nejenom struktura osobnosti mladého člověka, ale i předchozí rodinná výchova, především hodnotový systém, který byl dítěti výchovou vštípen a který si dítě přijalo za svůj a tzv. zvnitřnilo.

Houbová a kol. v souvislosti s pácháním trestné činnosti dětmi a především mladistvými jmenují tři charakteristické faktory, které s jejich trestnou činností souvisejí, a sice dysfunkční rodinu⁴³, nízké vzdělání a trestní anamnézu. Upozorňují také na skutečnost, že mezi mladistvými pachateli roste brutalita násilných trestných činů, v některých případech byl také prokázán bezprostřední vliv násilí v televizi a ve filmu na jednání dětí.⁴⁴ Mnoho vědeckých výzkumů se v posledních letech věnovalo zkoumání vlivu mediálního násilí na chování dětí. Předmětem výzkumů nebyla jen televize a filmy jako takové, ale i počítačové hry, které u dětí prokazatelně vedou k nápodobě agresivních vzorců chování. Počítačové hry jsou o to nebezpečnější, že zatímco u sledování televize je divák pasivním příjemcem násilí, u počítačových se hráč stává aktivním a takto naučenou agresivitu snadno přenáší i do běžného života.

⁴¹ srov. VÁGNEROVÁ, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese*, str. 7.

⁴² srov. HAYESOVÁ, N. *Základy sociální psychologie*, str. 13.

⁴³ Dysfunkční rodina = rodina neplníci řádně a náležitě své základní funkce.

⁴⁴ srov. HOUBOVÁ, D. a kol. *Psychologie pro právníky*, str. 195.

Za nejvíce exponované období pro rozvoj páchaní trestné činnosti bývá označováno období adolescence, resp. dospívání. Tato etapa v životě dítěte je přirozeně bouřlivým obdobím. Aby se dítě mohlo stát dospělým, musí najít vlastní identitu, proto také vstupuje do opozice vůči rodičům a ostatním autoritám. Období dospívání označuje Antier za všestranně nebezpečný věk, v němž se výsledky výchovné práce předchozích období projeví extrémním chováním.⁴⁵ Z tohoto důvodu můžeme právem hovořit o období dospívání jako o věku nebezpečném pro revoltu, která se může projevovat úmyslným páchaním trestné činnosti.

Hovoříme-li o příčinách páchaní trestné činnosti mládeží, je třeba také zmínit, že existují značné rozdíly mezi pohlavími. Například Antier uvádí, že agresivita je spíše výsadou chlapců a proto jsou chlapci také mnohem častěji než dívky iniciátory trestných činů. Přesto lze podle autora vyzorovat, že i u dívek v posledních letech agresivita narůstá.⁴⁶ Toto zjištění koresponduje také s Matouškovým výzkumem, který na základě dostupných statistik konstatuje, že se trestné činnosti mnohem častěji dopouštějí muži než ženy, a to ve všech společnostech a všech dobách. Rozdíl v mírách mužské a ženské kriminality je podle Matouška připisován vrozeně vyšší agresivitě mužů.⁴⁷ Zde bych si také dovolila odkázat na výzkum, který jsem prováděla v rámci své jiné diplomové práce, z něhož vyplynulo, že z celkového počtu mladistvých pachatelů, kteří se dopustili provinění v okrese Strakonice v letech 2004 – 2008, bylo zhruba 8 % dívek, 92 % trestné činnosti spáchali chlapci.⁴⁸

Jak jsem již v kapitole týkající se výchovy dětí uvedla, z praxe je nám známo, že u většiny dětí hraje velkou roli především role rodiny, která je však

⁴⁵ srov. ANTIER, E. *Agresivita dětí*, str. 87, 88.

⁴⁶ srov. Tamtéž, str. 70.

⁴⁷ srov. MATOUŠEK, O.; KROFTOVÁ, A. *Mládež a delikvence*, str. 33 – 34.

⁴⁸ srov. JAROŠOVÁ, E. *Opatření ukládaná v trestním řízení proti mladistvým*, str. 67.

ovlivněna celkovou společenskou situací. V souvislosti s pácháním především násilných trestných činů se odborníci shodují, že velkou roli zde může hrát i životní styl ovlivněný právě konzumním způsobem života. Mezilidské vztahy jsou čím dál tím více nahrazovány neosobními sděleními, které nám zprostředkovávají média. Děti nejsou vedeny k utváření vlastních názorů a postojů, za které by nesly odpovědnost. Velmi často přejímají nežádoucí vzory právě z médií, jako z televize, počítačových her apod. Rodiče nedokážou nebo nechťejí eliminovat míru násilí, která je dětem tímto způsobem prezentována. To se ovšem následně projeví v chování a jednání dětí, které pochopitelně může vést až k protiprávnímu jednání. Je faktem, že děti si mnohdy ani neuvědomily, že svým jednáním překročily nějakou právní normu, protože jejich hodnotový systém je skutečně jaksí deformovaný či pokřivený. To však nemůžeme klást za vinu pouze dítěti, protože jak jsem v této kapitole naznačila, samotná osobnost dítěte přispívá k protiprávnímu jednání jen malou měrou. Primární příčiny, proč dítě spáchá trestní delikt, jsou skutečně rozmanité.

1.7 Zákon o soudnictví ve věcech mládeže

Kriminalita mládeže patří zvláště v posledních letech k závažnému společenskému problému. Zoubková upozorňuje, že počátkem 90. let došlo v Československu k několikanásobnému růstu kriminality.⁴⁹ Tento nárůst pochopitelně souvisel s celospolečenskými změnami, které nastaly po listopadovém převratu v roce 1989. Myslím si, že tento fenomén byl zcela pochopitelný. Objevily se nové druhy trestných činů, které nebyly dosud tak hojně rozšířeny nebo které souvisely s novými sociálně patologickými jevy ve společnosti. Se získanou demokracií a svobodou se také rozšířily nové možnosti, jakým způsobem a v jakých oblastech trestné činy páchat.

⁴⁹ srov. ZOUBKOVÁ, I. *Kontrola kriminality mládeže*, str. 34.

V souvislosti se společenskými změnami došlo i ke změně životního stylu, obtížnějším se stalo hledání vlastní identity.

Také podle Chromého docházelo od roku 1989 ke značnému nárůstu trestné činnosti a to nejen u dospělých pachatelů, ale dokonce i u mládeže. Současná generace dětí psychicky dospívala a dospívá rychleji, také po fyzické stránce je daleko dříve vyspělá. Pro vývoj trestné činnosti devadesátých let v České republice byly charakteristické kvalitativní a kvantitativní změny v kriminalitě dětí a mladistvých, kdy se mládež dopouštěla nejen většího počtu majetkových trestných činů, ale docházelo k nárůstu i násilných útoků. Také proto bylo třeba reagovat na tyto změny, rozšířit možnosti kontinuální práce s mladistvými pachateli trestné činnosti a rozšířit škálu opatření, která byla odpovídající a dostačující reakcí na případné delikventní chování.⁵⁰

Obdobně Večerka a kol. ve své studii upřesňují, že na konci devadesátých let se jako jeden z nejvíce alarmujících ukazatelů ve statistikách kriminality ukázal prudký nárůst kriminality mládeže. Celkově se od roku 1989 do roku 1998 zvýšil absolutní počet stíhaných dětí přibližně dvaapůlkrát a počet mladistvých přibližně dvakrát.⁵¹ Tato alarmující zjištění vedla k tomu, že bylo třeba zaměřit se a zvláště se zabývat kriminalitou dětí, resp. nezletilých a mladistvých. V roce 1997 začala pracovat skupina odborníků na předloze nového zákona o soudnictví ve věcech mládeže. Po řadě různých změn a po náročném legislativním procesu nabyt dnem 1. ledna 2004 účinnosti zákon číslo 218/2003 Sb., o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže, zkráceně nazývaný zákon o soudnictví ve věcech mládeže.⁵²

⁵⁰ srov. CHROMÝ, J. Kriminalita dětí – zamyšlení nad současnou právní úpravou. *Právo a rodina*, str. 12.

⁵¹ srov. VEČERKA, K. a kol. *Mládež v kriminologické perspektivě* [online]. Dostupné z [www: <http://www.ok.cz/iksp/docs/354.pdf>](http://www.ok.cz/iksp/docs/354.pdf), str. 113.

⁵² srov. ŠÁMAL, P. a kol. *Zákon o soudnictví ve věcech mládeže: komentář*, str. IX – XIV.

Zákon se podle Melichara a Jelínkové ve své důvodové zprávě hlásí k filozofii tzv. *restorativní (obnovující) justice* zaměřené do budoucnosti, na rozdíl od dosavadního systému orientovaného ke spáchanému činu a okolnostem, které se vyskytovaly v době spáchání činu. Zákon o soudnictví ve věcech mládeže tedy vychází z filozofie, že delikventnímu chování mládeže je třeba čelit především *metodami pozitivního působení*. Výběr vhodné sankce má přispět k žádoucímu sociálnímu vývoji dospívajícího a tím i snížit riziko jeho další kriminální kariéry. Opatření uplatňovaná jako reakce na provinění spáchané mládeží by měla mít smíšenou povahu, měla by zahrnovat prvky výchovné, léčebně-ochranné, ale i ty, které zabezpečující ochranu sociálního okolí prostřednictvím kontroly, dohledu a výjimečně i izolace.⁵³

Karabec se také zabývá koncepcí restorativní justice a vysvětluje, že zejména v souvislosti s popularizací principů občanské společnosti a s všestranným posilováním významu lidských a občanských práv a jejich ochrany dochází v poslední době k hledání nové podoby trestní spravedlnosti. Postupně se prosazují názory na omezování pravomocí státu při řešení trestních věcí a dochází k posílení role přímých účastníků (pachatelů a obětí) při řešení trestních konfliktů a jejich následků. Následky, které pachatel svým činem způsobil, jsou z hlediska principů restorativní justice pojímány velmi široce. Nejde jen o přímou materiální škodu, která byla oběti způsobena, ale jedná se zejména o emocionální újmu, kterou oběť utrpěla a kterou je nutno kompenzovat náležitou satisfakcí. Přístupy restorativní justice mají na zřeteli nejen vztah pachatel - oběť, ale také odstranění následků spáchaného činu. Stěžejním a patrně nejobtížnějším úkolem při aplikaci principů obnovující justice je vytvoření prostoru pro pochopení a uznání viny ze strany pachatele, poskytnutí příležitosti pro odčinění spáchaného deliktu a dosažení „vykoupení a smíření“. Dosažení tohoto stavu by se pak mělo stát i tou nejúčinnější zárukou, že nedojde

⁵³ srov. JELÍNEK, J.; MELICHAROVÁ, D. *Zákon o soudnictví ve věcech mládeže s poznámkami a judikaturou*, str. 5. 6.

k opakování (recidivě) trestného jednání.⁵⁴ Filozofie restorativního pojetí justice plně koresponduje s Azenbacherovým výkladem smyslu trestu a teorie prevence, resp. teorie předcházení (viz kapitola číslo 1.2).

Již jsme si tedy vysvětlili, že samostatný zákon o soudnictví ve věcech mládeže vychází z filozofie restorativní, tedy obnovující justice. Avšak stěžejními důvody pro vznik nového zákona o soudnictví ve věcech mládeže bylo podle Šubrta např. nedodržování významné zásady pomocné úlohy trestní represe především u mladistvých pachatelů. Řešení trestních případů a ostatních deliktů mladistvých se dostatečně neindividualizovalo, škála zákonných opatření byla příliš úzká, nebyl náležitě vymezen zvláštní postup při výkonu trestů a ochranných opatření mladistvých apod.⁵⁵ Trestní zákon se sice v některých svých ustanoveních zabýval nezletilými a mladistvými, ale nebyly vymezeny konkrétní přístupy, které by přesně diferencovaly přístupy k mládeži.

Dalším důvodem pro vznik samostatného zákona ošetřujícího delikty mladistvých může být podle Schelleové i současná společenská situace. Díky rychlé sociální diferenciaci, absenci etických a morálních principů ve výchově dětí jak ze strany rodiny, tak ze strany školy, díky nedostatku času rodičů při výchově atd., je možné pozorovat velký nárůst delikventních projevů mládeže. Samostatnou kodifikací trestního práva mládeže má být zesílen i výchovný aspekt zákona.⁵⁶

Šámal, jeden z autorů zákona o soudnictví ve věcech mládeže, ve svém komentáři vysvětluje, že *„cílem zákona je dosažení pozitivních výsledků v oblasti zamezování delikvence mládeže metodami pozitivního působení. Důraz je zde kladen na výběr vhodného opatření, které má přispět k žádoucímu*

⁵⁴ srov. KARABEC, Z., Trestní spravedlnost. *Kriminalistika* [online]. Dostupné na [www: <http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/casopisy/kriminalistika/2003/03_02/justice.html>](http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/casopisy/kriminalistika/2003/03_02/justice.html).

⁵⁵ srov. ŠUBRT, M. *Trestněprávní odpovědnost a ochrana mládeže: komentář*, str. 9, 10.

⁵⁶ srov. SCHELLEOVÁ, I. a kol. *Právní postavení mladistvých*, str. 43 - 45.

*sociálnímu vývoji dospívajícího a tím i snížit riziko jeho další kriminální kariéry.*⁵⁷

Zákon o soudnictví ve věcech mládeže vycházející z výše uvedených principů pak diferencuje tzv. opatření vůči mladistvým pachatelům podle intenzity účinku takového opatření, resp. trestu. Řešení trestné činnosti mládeže tvoří odstupňovaný provázaný systém, který představuje určitou hierarchii vzájemně se doplňujících opatření a má tedy umožnit individualizaci zákonné odplaty za porušení norem trestního práva u dosud nevyzrálých osob. Hierarchizace a především široká škála používaných opatření (trestů) představuje další ze symbolů restorativní justice.

Jednotlivé **druhy opatření** jsou v zákoně shrnuty do tří skupin, každá skupina pak obsahuje celou škálu opatření. Vzhledem k tomu, že jednotlivá opatření jsou vyjmenovaná a snadno dohledatelná v zákoně o soudnictví ve věcech mládeže, uvádím zde pro dokreslení pouze příklady jednotlivých druhů opatření. Jedná se tedy o:

- a) **výchovná opatření**, mezi něž patří například dohled probačního úředníka, probační program, uložení výchovné povinnosti,

- b) **ochranná opatření**, jejímiž představiteli může být ochranná výchova či ochranné léčení,

- c) **trestní opatření**, jako například obecně prospěšné práce, zákaz činnosti, odnětí svobody podmíněné odložené na zkušební dobu (tzv. podmíněné odsouzení) či trest nejpřísnější, a sice opatření nepodmíněné odnětí svobody.

⁵⁷ ŠÁMAL, P. a kol. *Zákon o soudnictví ve věcech mládeže: komentář*, str. 3.

Kromě této škály zákonem přesně vymezených opatření existují i **alternativní způsoby řešení trestné** činnosti mládeže. Jak již bylo řečeno, v modelu restorativní justice je trestný čin, resp. provinění chápáno jako určitý sociální konflikt mezi obětí trestného činu a jeho pachatelem. Proto se i podle Zoubkové v trestním procesu počítá jak s aktivní rolí obviněného tak i individuální oběti. Důraz je pak kladen na odstranění konfliktu mezi nimi. Restorativní model je tedy realizován také prostřednictvím poměrně nových trestněprávních institutů, kterými jsou:

- a) **alternativní způsoby řízení, tzv. odklony**, které v trestním řízení přerušují tradiční procesní postupy, např. podmíněné upuštění od uložení opatření, podmíněné zastavení trestního stíhání, narovnání či odstoupení od trestního stíhání a dále

- b) **alternativní tresty**, které rozšiřují tradiční modely trestání pachatelů. Mezi alternativní tresty, v případě mladistvých pachatelů mezi alternativní opatření, lze řadit např. obecně prospěšné práce, podmíněné odsouzení s dohledem apod. Za alternativní opatření lze v obecné rovině považovat všechny tresty nespojené s odnětím svobody.⁵⁸

Černíková v této souvislosti upřesňuje, že alternativy v trestním řízení (odklony) jsou alternativami v systému trestního práva procesního⁵⁹, kdežto alternativy k potrestání představují alternativy v systému hmotného⁶⁰ trestního práva.⁶¹

⁵⁸ srov. Zoubková, I. *Kontrola kriminality mládeže*, str. 52.

⁵⁹ Procesní trestní právo stanoví postup příslušných orgánů státu při zjišťování trestných činů, prokazování jejich spáchání konkrétním osobám, ukládání a výkon trestů a ochranných opatření, upravuje i práva a povinnosti osoby, proti které se trestní řízení vede.

⁶⁰ Hmotné trestní právo stanoví, co je trestným činem, podmínky trestní odpovědnosti, jaké sankce (trest či ochranné opatření) lze za trestný čin uložit.

⁶¹ srov. Černíková, V. *Sociální ochrana: (kriminologický pohled na terciární prevenci)*, str. 135.

Větrovec a kol. rozšiřují výčet alternativ v oblasti trestního práva o postupy směřující k řešení trestních věcí mimo systém trestního práva, kam řadí především mediaci a probaci.⁶² Mediace a probace jsou u nás poměrně novými instituty. Mediace je v podstatě způsob řešení sporů mimo trestní řízení za účasti třetí, nezávislé osoby, tzv. mediátora. Smyslem mediace je nalezení smírného řešení vzniklé situace mezi pachatelem provinění a poškozeným. Naproti tomu probace znamená, že se pachateli méně závažného protiprávního jednání umožní osvědčit se tak, že je mu uložen mírnější postih, nad jehož výkonem je dohlíženo odborníky, probačními úředníky.

Relativně mladý zákon o soudnictví ve věcech mládeže vychází z filozofie obnovujícího pojetí trestní justice a s tím by měl pochopitelně souviset i přístup všech zúčastněných institucí, ať se jedná o orgány činné v trestním řízení (tj. Policie ČR, státní zastupitelství, specializované soudy pro mládež), o Probační a mediační službu ČR, orgány sociálně právní ochrany dětí, či zájmová sdružení občanů, kterými mohou být např. občanská sdružení, církve, náboženské společnosti či jiné nestátní neziskové organizace.

Zákon sám stanoví, že orgány činné podle tohoto zákona a úředníci Probační a mediační služby spolupracují s ostatními vyjmenovanými subjekty tak, aby posílili výchovné působení řízení ve věcech mladistvých, vytvořili podmínky pro individuální přístup k řešení jednotlivých věcí, včas reagovali na potřeby a zájmy nezletilého či mladistvého pachatele, poškozených osob i všech dalších subjektů dotčených trestnou činností a také tímto způsobem trestné činnosti zamezovali a předcházeli jí.⁶³ Existuje zde tedy předpoklad, že všechny zainteresované instituce budou erudované na poli působení s delikventní mládeží. Tato myšlenka je pochopitelná ve světle již dříve uvedených výchozích tezí,

⁶² srov. VĚTROVEC, V., NEDOROST, L., SOVÁK, Z. Nejvhodnější alternativy v trestním řízení s mladistvými pachateli. *Právo a rodina*, str. 14–16.

⁶³ srov. ŠÁMAL, P. a kol. *Zákon o soudnictví ve věcech mládeže: komentář*, str. 3.

o nichž se zákon opírá a ze kterých vychází. V praxi se však setkáváme s tím, že tomu tak není. A přitom necitlivé vedení trestního řízení či projednání trestní věci soudy pro mládež může u nezletilého či mladistvého pachatele způsobit nenapravitelné škody. Stejně tak je dobře míněno teoretické východisko práce s poškozenými spáchanou trestnou činností, konfrontace pachatele s poškozeným či odčinění újmy. V praxi se však s takovými řešeními setkáváme jen zřídka. Přitom neochota po mediaci nepřichází vždy ze strany mladistvých pachatelů, ale mnohdy i ze strany orgánů činných v trestním řízení, které tento přístup považují za ztrátu času či nadbytečnou byrokratickou zátěž.

1.8 Psychologické aspekty posuzování osobnosti nezletilých a mladistvých pachatelů trestné činnosti

Důkladnému posuzování osobnosti mladistvých pachatelů je třeba věnovat náležitou pozornost, stejně tak jako všem příčinným souvislostem případu.

Jak bylo v kapitole číslo 1.7 podrobně uvedeno, zákon o soudnictví ve věcech mládeže je aplikací obnovujícího modelu trestní justice. Podle Šámala není v tomto systému důraz kladen ani tak na potrestání pachatelů, ale spíše na hledání způsobu, jak jim umožnit žít a uplatnit se v určité komunitě a jak odstranit konfliktní stavy spojené se stíhanou trestnou činností. Nové pojetí obnovující trestní spravedlnosti vidí v trestné činnosti především poškození jedné osoby jinou a porušení určitých sociálních a právních vztahů. Současně ji vnímá v kontextu všech morálních, společenských a ekonomických aspektů. Soustřeďuje se proto na nápravu způsobené nespravedlnosti, na motivaci obviněného k pozitivní změně chování a k životu v souladu se zákonem, na objasnění příčin jeho trestné činnosti a na jejich odstranění a na řešení konfliktního stavu spojeného se stíhanou trestnou činností.⁶⁴

⁶⁴ srov. ŠÁMAL, P. a kol. *Zákon o soudnictví ve věcech mládeže: komentář*, str. 81 - 82.

Z tohoto důvodu se při řešení trestné činnosti mládeže musí klást důraz na zjištění psychické vyspělosti a aktuálního psychického stavu dítěte. Nečas přitom obecně vysvětluje, že psychika umožňuje příjem a zpracování informací o vnitřním stavu organismu i vnějším prostředí. Člověk se učí poznávat sám sebe na základě informací, které získává jednak svojí vlastní zkušeností, jednak z výpovědi druhé osoby nebo skupiny osob. Tento způsob poznávání je založen na sociálním učení. Každý člověk žije svým vlastním duševním životem, svými poznatky, prožitky, myšlenkami, představami, city, vůlí apod. To se týká pochopitelně i posuzování projevů osobnosti mladistvých delikventů. Poznání osobnosti umožňuje porozumět dosavadní životní cestě mladistvého či chování projevovanému v různých situacích v minulosti. Současně je možno predikovat⁶⁵ pravděpodobný další vývoj osobnosti, zároveň lze ovlivňovat nebo modifikovat chování a prožívání, kdy lze najít složky osobnosti, které se jeví jako problémové a navrhnout jejich korekci. Přestože osobnost mladistvého člověka je centrálním psychologickým tématem, pracuje s tímto pojmem i právo, pedagogika, filozofie, sociologie, medicína aj.⁶⁶

Již jsem vysvětlila, že základní znalost psychologie je pro odborníky pracující s nezletilými či mladistvými pachateli prakticky nezbytná. Souvislostí mezi psychologíí a právem se zabývá také Záhorská a nezabývá se pouze tím, že obě disciplíny mají pouze humanitní základ. Právní normy jsou adresovány lidem, ale jejich naplňování může být uskutečněno pouze odpovídajícím lidským chováním. Proto by všichni, kteří výrazným způsobem přispívají k naplnění účelu trestního řízení, tedy policejní orgány, státní zástupci, soudci a ostatní, měli zohledňovat také psychické procesy a vlastnosti pachatelů, ale i podezřelých, svědků či obětí. Je tedy potřeba, aby každý, kdo se pohybuje v oblasti práva, byl

⁶⁵ Predikovat = předpovídat.

⁶⁶ srov. NEČAS, S. Psychologické aspekty posuzování osobnosti mladistvých pachatelů trestné činnosti. In *Aktuální poznatky z činnosti služby kriminální policie a vyšetřování na úseku mládeže*, str. 43 – 45.

schopen objektivně posoudit své předpoklady a schopnosti a pracovat s nimi. Jedná se např. o schopnosti posuzovat nezaopatřené jiné lidi, ovládat působení předsudků, vyvarovat se zúžení obzoru vnímání apod.⁶⁷

V této kapitole jsme si obecně načrtli dvě roviny psychologických aspektů při posuzování trestné činnosti mládeže. Pro zainteresované profesionály je tedy předně důležité umět odhadnout svůj osobnostní potenciál pro takovou činnost, umět zhodnotit své předpoklady, motivaci a osobní pohnutky pro výkon své profese. Zároveň však musí dokázat posoudit i širší psychologické aspekty týkající se pachatele, jejich dopad na šetřený případ atd.

1.9 Vztah práva a etiky

Protože se v práci věnuji kromě psychologických aspektů i aspektům etickým, musíme si pojem etika blíže specifikovat a definovat. Podíváme-li se na vymezení pojmu etika v obecné rovině, můžeme odkázat na výklad Adamové a kol. Autoři uvádějí, že pro smysluplné fungování mezilidských vztahů je nutné nalézat a respektovat základní mravní vědomí a hodnoty. Etika se snaží nejen analyzovat, ale i angažovat, klást důraz na lidskou důstojnost, nedotknutelnost svobody, rovnost, spravedlnost, solidaritu, lidská práva.⁶⁸

Etika zasahuje do všech rovin lidského života, její fungování se odráží ve všech oblastech lidského konání. Nejinak tomu je i v případě práva, které je samo o sobě představitelem a nositelem psaných norem. Pokud jde o srovnání práva a etiky, tak podle Anzenbachera tvoří moralita, mravnost a právo různé roviny, které je třeba rozlišovat. Právní povinnosti se týkají vnější stránky jednání. Právo tedy požaduje vnější zákonnost jednání pod hrozbou trestu. Povinnosti

⁶⁷ srov. ZÁHORSKÁ, J. *Psychologická intervence při vyšetřování trestných činů*, str. 14.

⁶⁸ srov. ADAMOVIČ, L.; DUDÁK, V.; VENTURA, V. *Základy filozofie, etiky*, str. 126, 127.

svědomí se týkají vnitřní stránky jednání, tedy jeho morality. Vůle musí být ve shodě s morální povinností. Důležité je tedy rozlišení legality a morality.⁶⁹

Dolista pak upřesňuje, že podle obecně přijímaných názorů je vyloučené, aby právo prosazovalo vše, co je morální. Úkolem právního řádu tedy nemůže být právně prosadit všechny mravní normy. V právu se stanoví jako právní normy, tedy jako zákony, jen ty normy, bez nichž nemůže být uskutečněno obecné dobro. Kdyby totiž právo zakazovalo všechno nemravné a přikazovalo všechno mravné, dostalo by se do pozice, že už by nebylo prosaditelné.⁷⁰

V této souvislosti vysvětluje Herzogová, že v tradiční společnosti se systém mravních sankcí v postatě kryl se systémem sankcí právních. V moderních společnostech však dochází k rozrůžňování těchto sfér, přičemž tento trend označuje za nevratný. Jako příklad velkého a naprosto neúspěšného pokusu ztotožnit mravní a právní normy uvádí americkou prohibici, tedy zákaz prodeje alkoholu, který vedl k explozi organizovaného zločinu.⁷¹ Uvedený trend je vlastně pochopitelný s ohledem na složitost doby, ve které žijeme, v době globalizace a multikulturality, kdy jsou etické systémy ve stávajících společnostech a podobách obohacovány dalšími etickými myšlenkami přicházejícími z jiných kultur.

Výše uvedené skutečnosti zmiňuji, protože vím, že v praxi je skutečně někdy náročné spojit právní a etickou stránku věci. Jak občas ráda zmiňuji, je obtížné skloubit právní a zároveň i lidské hledisko případu. Mám pocit, že vždy je konáno na úkor jednoho z nich. Chci-li zjistit pravou skutkovou podstatu trestného činu, který se stal, musím k tomuto úkolu směřovat kroky, které však mohou být v rozporu s mým osobním morálním přesvědčením či dokonce s etikou jako takovou. A jak jsem již uvedla, ve většině případů tomu tak je. Jedná se

⁶⁹ srov. ANZENBACHER, A. *Úvod do filozofie*, str. 260.

⁷⁰ srov. DOLISTA, J. *Profesní etika*, str. 89.

⁷¹ srov. HERZOGOVIÁ, Z. *Základy filozofie a profesní etiky*, str. 123.

o velké dilema práce s dětskými pachateli trestné činnosti, kdy každá ze zúčastněných institucí má zájem či cíl své práce položený někde jinde. Policistovi půjde o vyřešení případu, sociální kurátor pro mládež musí svým způsobem hájit zájem dítěte tak, aby nebylo trestním řízením poškozeno, obhájce zase bude bojovat za nevinu svého mladistvého klienta i za cenu morálního poškození pachatele, protože je za to placen.

Obdobně uvádí Janebová *dva přístupy ve vztahu práva a etiky*. Jako první jmenuje představu, podle které musí být výkon profese přesně vymezen právem a podřízen právu. Jedná se o *nadvládu práva nad etikou*. Druhý pohled považuje právo pouze za jednu z dílčích komponent profese, která je podřízena pracovníkovu pojetí etiky, jde tedy o *nadvládu etiky pracovníka nad právem*, přičemž rozhodování pracovníka je podřízeno jeho představě o tom, jak by mělo vypadat eticky dobré rozhodnutí, zatímco složka práva není příliš brána v úvahu.⁷² Tato dvě rozdělení představují extrémní protipóly vztahu práva a etiky, přesto se profesionálové v praxi vždy kloní na stranu jednoho z nich, protože najít kompromis je téměř nemožné.

Zajímavý je postřeh Guggenbühla-Craiga, který např. činnost pomáhajících profesí přirovnává k lékařské činnosti, kdy cílem této činnosti není fyzické zdraví, ale duše a její blaho. Proto se např. sociální pracovník cítí povinen zlepšovat a léčit sociálně nemocné poměry, nakolik je to vůbec možné.⁷³ Podle mého názoru lze tento obecný přííměr použít i na problematiku práce s mládeží v rámci trestního řízení – je třeba hledat takové řešení, které by pomohlo „vyléčit sociálně nemocné poměry“ jak na straně dítěte, tak na straně rodiny, školy či společnosti jako takové.

⁷² srov. JANEBOVÁ, R. *Dilemata mezi právem a etikou aneb právo nezavazuje odpovědnosti* [online]. Dostupné na [www:](http://socialnivevue.cz/media/docs/Janebova_DilemaPravoEtika.pdf)

<http://socialnivevue.cz/media/docs/Janebova_DilemaPravoEtika.pdf>.

⁷³ srov. GUGGENBÜHL – CRAIG, A. *Nebezpečí moci v pomáhajících profesích*, str. 76, 77.

Společnost pochopitelně chce, aby byly všechny trestné činy řádně objasněny, aby byl nalezen jejich pachatel a k tomu má také vést postup orgánů činných v trestním řízení. Stejně tak je-li odhalena pravda, mají vést další postupy ke spravedlivému potrestání, ovšem za výše zmíněných kritérií, kdy je důraz kladen na restorativní pojetí trestní justice a to obzvláště u mládeže. Na druhou stranu je třeba zvážit, zda prostředky vedoucí k vyřešení trestního případu nejsou v přímém rozporu s etickými pravidly. I z tohoto důvodu mají své místo v praxi u humanitních oborů či tzv. pomáhajících profesí jisté standardy, které nad rámec legislativně určených a daných postupů upravují i etickou stránku dané činnosti. Tyto „standardy“ bývají nazývány etickými kodexy a o nich se zmíním v následující kapitole.

1.10 Profesionální etika a etické kodexy

Každá lidská profese se řídí psanými pravidly, je podmíněna určitým řádem a pořádkem. To se vztahuje obecně na výkon jakékoliv pracovní funkce. Existují však i morální normy, podle kterých je třeba se při výkonu profese řídit. Posláním profesní etiky jako takové není jen vytvářet koncepci určitého povolání ve vztahu k jisté hierarchii hodnot. Strukturu profesní etiky tvoří pravidla, která jsou imperativním vyjádřením hodnot, která upravují povinnosti odborníka při výkonu odborné praxe. Souhrnně jsou tato pravidla nazývána *deontologií*. Houbová a kol. vysvětlují rozdíl mezi etikou a deontologií tak, že etika pomáhá hledat identitu profese, deontologie pak zabezpečuje její disciplínu. V profesní etice jde především o rolové normy, které specifikují charakteristiku odborníka a jednání, kterému je vzhledem ke své pozici a společenské roli oprávněný či povinný.⁷⁴

⁷⁴ srov. HOUBOVÁ, D. a kol. *Psychologie pro právníky*, str. 150, 151.

Profesní etika je konkrétně vyjádřena v písemné formě v etických kodexech, které jsou specifické pro jednotlivé profese. Dolista dodává, že úvahy o vytvoření etických kodexů či jiných závazných mimoprávních norem upravujících lidské jednání se poprvé objevily na začátku minulého století v podnikatelské oblasti. Obecně existují dva základní přístupy, jak pracovat na zdokonalení chování tzv. veřejné správy. První přístup je spíše motivační a podněcuje žádoucí chování, než aby trestal chyby a nedostatky. Druhý přístup se zaměřuje právě na to, čeho by se měl zaměstnanec vystříhat, co má dělat a jak. Tyto kodexy by měly být široce popularizovány a etické aspekty práce prosazovány do myšlení a jednání jednotlivých pracovníků. Důvodem pro jejich ustanovení je vytvoření vzorů žádoucího chování a jednání, včetně vyjasňování etických problémů.⁷⁵

Podle Dolisty je etický kodex nástrojem, který pomáhá zajišťovat, aby jednání všech zaměstnanců odpovídalo stanoveným zásadám. Ustanovení etických kodexů slouží k prosazování etického chování a rozhodování a pomáhají tak zlepšovat celkové prostředí v rámci nejenom veřejné správy.⁷⁶ Dodržování etických kodexů by mělo vést i ke zlepšení společenské prestiže profesí, obzvláště těch, které se ve své praxi setkávají s různými etickými dilematy a rozhodování o nich.

Kopřiva tato tvrzení dokazuje na příkladech u pomáhajících profesí, ale já se domnívám, že pokud chceme na řízení v trestních věcech mládeže pohlížet z pohledu restorativní justice, lze Kopřivova doporučení aplikovat i na profesi např. vyslychajícího policisty či rozhodujícího soudce soudu pro mládež. Autor uvádí, že je třeba udržet si v profesionálním vztahu autonomii, na druhou stranu je třeba uplatnit jistou míru empatie. V této souvislosti zmiňuje také pojem splývání u těchto dvou veličin. Upozorňuje na potřebu respektování hodnot a citění a na rozpor mezi profesionálními standardy a etickými zásadami, což si myslím, že je

⁷⁵ srov. DOLISTA, J. *Profesní etika*, str. 77.

⁷⁶ srov. Tamtéž, str. 81.

obzvláště v případě práce orgánů činných v trestním řízení jedním z nejpalčivějších problémů.⁷⁷ Jak si ukážeme v následujících kapitolách, je empatie při výkonu profesí obecně souvisících s prací s mládeží velmi důležitá.

Na nezbytnost empatie poukazují i Henriksen a Vetlesen, kteří schopnost vžít se chápou jako základní emocionální schopnost. Podle nich empatie způsobuje, že se mne dotýká to, co se dotýká druhého. Empatie je od samého základu orientována na druhého a jeho svět. Sama o sobě není pocitem, ale je základem pro to, aby se u člověka rozvinuly určité pocity, např. soucit, sympatie apod. Další důležitá teze autorů uvádí, že empatie je tou vlastností, která nám umožňuje přístup ke zkušenosti druhého a tím k doméně morálky.⁷⁸

Stručně řečeno, pokud budou odborníci při výkonu své profese používat empatii, mají větší možnost pochopit pohnutky dětí a mladistvých k protiprávnímu jednání, budou mít větší šanci zjistit příčinné souvislosti a nadále se jimi zabývat a pracovat s nimi i do budoucna. Opět z praxe můžeme konstatovat, že cítí-li dítě ze strany dospělého, byť autority, empatii a vstřícnost, je mnohem více nakloněno vzájemné spolupráci. Dalo by se říci, že i výstupy z takové interakce jsou více validní.

Herzogová si klade otázku: „*Čím se vyznačují povolání, pro která je smysluplné a dokonce nutné formulovat kromě kodexu pracovních povinností ještě jaksi navíc kodex mravních povinností, tedy etický kodex?*“ Následně pak jmenuje základní znaky profesí, které se vyznačují tzv. profesní etikou:

1. Prvním znakem těchto profesí je to, že jejich adresátem je člověk, především jeho duchovní stránka. Mravní vztahy, regulované etickým kodexem, jsou vždy vztahy mezi lidmi. Jde však o vztahy určitého typu,

⁷⁷ srov. KOPŘIVA, K. *Lidský vztah jako součást profese: psychoterapeutické kapitoly pro sociální, pedagogické a zdravotnické profese*, str. 75 – 91.

⁷⁸ srov. HENRIKSEN, J. O.; VETLESEN, A. J. *Blízké a vzdálené*, str. 41 – 43.

o vztahy charakterizované zvláštním a nerovným vztahem např. vykonavatele profese a jeho klienta.

2. Dalším znakem je služba hodnotám vyšším než jsou hodnoty ryze utilitaristické. Služba veřejnému zájmu, jeho nadřazenost zájmům soukromým, je tedy primárním znakem profesí, u nichž je smysluplné formulovat kodex mravních povinností.
3. Posledním typickým znakem profesí, oprávněně charakterizovaných etickým kodexem, je autonomie práce a rozhodování, absence bezprostřední kontroly ze strany nadřízené instance, a proto osobní, personální odpovědnost za přijaté opatření.⁷⁹

Výše uvedené znaky jsem jmenovala proto, že v této své obecné charakteristice zahrnují prakticky všechny profese, které se angažují na poli trestního práva v souvislosti s nezletilými a mladistvými, ať se jedná o vyšetřující policisty, státní zástupce, obhájce či právní zástupce, orgány sociálně – právní ochrany dětí, pracovníky Probační a mediační služby apod.

Svoji profesní etiku má tedy každá specifická a sociálně významná činnost lidí. Správně také Dolista zmiňuje, že profese charakterizované existencí etického kodexu se vyznačují tím, že jejich vykonavatelé mají velké pravomoci k ovlivnění života svých klientů.⁸⁰ S těmito pravomocemi je třeba umět velice citlivě zacházet.

Pokud jde například o etickou stránku policejní práce, resp. práce orgánů činných v trestním řízení, jde podle Dolisty o tematiku značně kontroverzní s velkou vnitřní rozporuplností. To, co je obecně chápáno jako ochrana

⁷⁹ srov. HERZOGOVÁ, Z. *Základy filozofie a profesní etiky*, str. 100 - 102.

⁸⁰ srov. DOLISTA, J. *Profesní etika*, str. 98.

demokratické společnosti a jejích hodnot, může být ze strany jedince mnohdy vnímáno jako omezování jeho osobních práv a svobod. V souvislosti s etikou práce orgánů činných v trestním řízení si autor klade několik otázek: „*Jak vyjádřit respektování veřejnosti?*“, „*Jak dát veřejnosti najevo svou okamžitou připravenost nejen k restriktivním zákrokům?*“, „*Jak sloužit zájmům veřejnosti při činnostech spojených se získáváním informací?*“, a na položené otázky si zároveň odpovídá: „*Právě každodenní, pokud možno bezchybné vystupování pracovníků policie je důkazem, že náplní práce policie je služba veřejnosti.*“ A jak správně a přesně doplňuje, právo totiž nemůže, při obrovském množství situací a problémů, poskytnout do detailu odpověď na každou otázku. Otevírá se tak prostor pro etiku.⁸¹

Na další etické dilema v souvislosti s policejní prací upozorňuje Herzogová. Policie mimo jiné plní i sociální role a sice role veřejné, profesionální a institucionalizované. Funkce policie je natolik osamostatněna a depersonalizována, že to vlastně není ten konkrétní člověk, který hraje důležitou roli. Odpovědnost policisty je dána do jisté míry jen tím, že jednotlivec správně plní očekávané chování, za důsledky je pak odpovědná instituce, tedy něco anonymního. V podmínkách liberální společnosti je proto nezbytné prohloubit pocit odpovědnosti konkrétních policistů především vůči občanům a vůči vlastnímu svědomí. Dále Herzogová dodává, že policie jako instituce představuje autoritativní systém osobní závislosti a nemůže být organizována jinak. V takovém systému je obtížné vyzdvihnout kvalitní a pokud možno objektivní kritéria hodnocení vykonané práce. Preferování výlučně kvantitativních kritérií (tzv. čárkový systém) však vychovává z policistů „lovce lidí“ či „výběřčí pokut“.⁸²

Ze zkušenosti z praxe vím, že tzv. čárový systém skutečně demotivuje policisty, aby odváděli kvalitní práci a naopak se zaměřovali na snadno

⁸¹ srov. DOLISTA, J. *Profesní etika*, str. 80, 107.

⁸² srov. HERZOGOVIÁ, Z. *Základy filozofie a profesní etiky*, str. 129.

vyřešitelné a bezproblémové případy. Bohužel tento kvantitativní systém hodnocení u policie funguje i co se týče specializované práce s mládeží. Proto se z policejní práce vytrácí snaha o porozumění a hledání hlubších příčin u jednotlivých případů, které však přímo souvisejí se spáchaným činem. Těžko se pak hledá vhodné a účinné řešení případu, aby byly nejenom naplněny požadavky obnovující justice, ale aby bylo za působnosti všech orgánů nalezeno co nejúčinnější řešení. Pokud budeme postupovat uniformně a poženeme se pouze za vlastním, co možná nejrychlejším výsledkem či řešením, nemůžeme očekávat zásadní změnu v chování a jednání mladistvého, změnu v jeho přístupu k dosavadnímu způsobu života. Zde musím ještě podotknout, že skutečně záleží na osobnosti každého, kdo je v trestních věcech mládeže zainteresován (v tomto případě např. na osobnosti policisty), jakým způsobem bude postupovat a jestli bude jeho postup morálně obhajitelný jak před organizací, tak především před sebou samým.

Obdobný problém deklarují i Henriksen s Vetlesenem. Podle nich existuje množství psaných i nepsaných zásad týkajících se postupu při výkonu profese. A konkrétně se dále věnují loajalitě vůči vedení. Určité projevy loajality a poslušnosti dokládají, že se pracovníci drží zásad a praktik odpozorovaných u kolegů, ty však nemusí být projevem dobré profesní etiky. Je proto třeba ukázat či určit hranice profesní etiky a kriticky se vypořádat s její praxí. Za dobrou profesní etiku autoři nepovažují bezpodmínečnou loajalitu vůči kolegům nebo normám bez ohledu na to, co se právě děje. Jak sami uvádějí, je třeba vypěstovat si vlastní morální názor a úsudek, který podporuje osobní odpovědnost v profesní praxi. Bez této vlastnosti člověk ztrácí schopnost skutečně převzít a obhájit odpovědnost za to, co koná, a to je velmi podstatné pro morální výkon povolání.⁸³ Obzvláště, pokud si uvědomíme, že svým profesním působením ve vztahu k trestné činnosti mládeže můžeme dítě ovlivnit na celý jeho život, stejně tak jako že zasahujeme do života jeho rodiny a bližšího sociálního okolí.

⁸³ srov. HENRIKSEN, J. O.; VETLESEN, A. J. *Blízké a vzdálené*, str. 194 – 198.

Houbová a kol. se také věnovali jisté psychologické charakteristice pracovníků v orgánech aplikujících právo. A protože všichni referenti orgánů státní správy, soudci, advokáti, státní zástupci, kriminalisté apod. nevystupují pouze jako představitelé určitého orgánu, nýbrž také jako nositelé lidských vlastností, měly by u nich do popředí vystupovat některé žádoucí, morální vlastnosti, jakými jsou zásadovost, kritičnost (ve smyslu připravenost kdykoliv přísně a objektivně hodnotit fakta, snaha odhalit podstatu a všechny potřebné souvislosti případu), vytrvalost, sebehodnocení, sebekázeň a tvůrčí přístup v rozhodování.⁸⁴

Stejně tak Čírtková mezi významné osobnostní faktory ovlivňující prosociální profesionální chování řadí *empatii* či *zvnitřnění morálních norem*, které vysvětluje jako svědomí, ve kterém jsou fixovány obecné morální normy individuálním způsobem. Jsou-li normy sociální vzájemnosti (morální povinnost pomáhat si navzájem) a sociální odpovědnosti (morální povinnost pomáhat slabším) pro jedince velmi silné, vzrůstá pravděpodobnost jeho aktivního konání. Dalším významným faktorem pro výkon profese je také *odhad vlastní kompetence*.⁸⁵

V závěru této kapitoly bych si dovolila citovat Henriksena a Veltesena: „*Neexistuje jediná teoretická teorie, která by nám zaručovala řešení problémů z jednoho správného úhlu. Etika není neutrálním nástrojem pro speciální případy. Je pokaždé také osobní výzvou – zaujetí stanoviska, ke kultivaci úsudku, rozumu a moudrosti, k naslouchání... Díky profesní etice si můžeme uvědomit morální stránku života vůbec.*“⁸⁶

⁸⁴ srov. HOUBOVÁ, D. a kol. *Psychologie pro právníky*, str. 163 -165.

⁸⁵ srov. ČÍRTKOVÁ, L. *Policejní psychologie*, str. 198.

⁸⁶ srov. HENRIKSEN, J. O.; VETLESEN, A. J. *Blízké a vzdálené*, str. 203 – 204.

Záleží tedy na profesionálním a lidském přístupu každého odborníka jako jednotlivce. Současně však na podmínkách v organizaci, které svým způsobem také předurčují a ovlivňují to, jaké jsou v konkrétních případech voleny profesní postupy a zda tyto postupy neodporují morálním zásadám a nejsou-li ani v rozporu se správnými psychologickými intervencemi.

1.11 Přístup k nezletilým a mladistvým pachatelům trestné činnosti

Hovoříme-li o etických a psychologických aspektech postavení nezletilých a mladistvých v trestním řízení, konkrétně tedy o postavení mladého pachatele, je třeba zdůraznit, že jak z etického tak z psychologického hlediska je nejproblematictější celkový přístup k dětem – jak vůči nim vystupovat, v jaké pozici s nimi jednat, jak s dětmi komunikovat apod.

Musíme vzít v úvahu skutečnost, na kterou poukazují Houbová a kol., a sice že děti se vyznačují řadou specifických zvláštností, podmíněných vývojem psychiky, zejména poznávacích procesů, citového života, zájmů apod. Při jednání s dětmi si musíme uvědomit, že se jedná o osoby se zvýšenou mírou sugestibility.⁸⁷ Nezletilí resp. mladiství jsou instinktivně náchylní vyjadřovat se tak, jak si to podle jejich mínění přeje autoritativní osoba. Děti mají také obecnou tendenci k přejímání citových reakcí nebo k nápodobě, tj. k přebírání úkonů a činů od jiných osob. Také je nutno počítat s tím, že děti nemají ještě ustálenou, dostatečně vyvinutou slovní zásobu.⁸⁸ Tuto skutečnost zmiňují proto, že práce s dětskými pachateli je mnohem složitější než s dospělými. Nejenom tedy, že musíme umět odhadnout aktuální psychický stav dítěte, ale také je třeba dobře pracovat s dítětem sdělovanými informacemi.

⁸⁷ Sugestibilita = schopnost podléhat ovlivňování myšlení či představ.

⁸⁸ srov. HOUBOVÁ, D. a kol. *Psychologie pro právníky*, str. 166, 167.

Celé trestní řízení se sestává z velké části z výsledků a to nejenom pachatelů, ale i např. svědků trestného činu. Způsob vedení výslechu se výrazně podílí na tom, co vyslýchané dítě sdělí. V této souvislosti upozorňuje Hayes, že důležitou roli u výslechu hraje paměť, která má u každého jedince velmi individuální charakter. Obzvláště u malých dětí vykazuje značná specifika, která u většiny případů není možné zobecňovat, a proto je třeba k dětem přistupovat individuálně. Vzpomínky jsou většinou považovány za objektivní fakta, ovšem je třeba si uvědomit, že jsou spíše směsicí toho, co se stalo a toho, jaký význam pro nás zapamatované události měly. Proto si detaily události přizpůsobujeme tak, aby odpovídaly našim osobním významům a očekáváním. Hayes toto své tvrzení dokladuje na výzkumu, ze kterého jednoznačně vyplynulo, že vybavení události může ovlivnit už jenom nevhodné položení otázky. Proto je třeba zdůraznit nutnost velmi pečlivého formulování otázek a dodatečné kontroly toho, zda otázkou nebyly náhodou ovlivněny vzpomínky vyslýchaného dítěte a tím nebylo jeho sdělení ve finále zkresleno. K získání potřebných informací pochopitelně slouží i neverbální komunikace, tedy jakési nenápadné signály, jako je například řeč děla, gesta apod.⁸⁹ Při komunikaci s dětskými pachateli hraje znalost neverbální komunikace velkou roli, obzvláště u dětí, které se nějakého protiprávního jednání skutečně dopustily a jsou si toho vědomy. Přestože dokážou někdy velmi přesvědčivě zapírat a svůj čin negují, neverbální znaky komunikace je prozradí. Opět se vracíme k tomu, jak je důležitá je při práci s mládeží alespoň základní znalost psychologie.

Většina výsledků je orgány činnými v trestním řízení vedena jako tzv. kognitivní výslech, který je založen na postupu, kdy člověk nejdříve popíše situaci tak, jak si ji pamatuje, a pak odpovídá na konkrétní položené otázky. Volné vybavování vzpomínek podporuje rozpomínání se na podrobnosti, při něm si dítě vybaví více informací, než kdyby jen odpovídalo na konkrétní dotazy.⁹⁰

⁸⁹ srov. HAYES, N. *Aplikovaná psychologie*, str. 100 – 104.

⁹⁰ srov. Tamtéž, str. 100 – 104.

O doporučeném postupu při získávání informací od dětí během výslechů se zmíním později.

Problematikou jednání s lidmi, resp. s mládeží dopouštějící se protiprávního jednání, se zabývá i Čírtková, která uvádí, že na správném a úspěšném jednání s touto mládeží závisí u všech zúčastněných profesí pracovní úspěšnost. V praxi pozorujeme značné odlišnosti ve schopnostech jednotlivých odborníků účinně jednat s druhými. Různé způsoby v jednání s lidmi jsou dány odlišnými vlastnostmi každé osobnosti, nestejnou výchovou, různým sociálním statusem atd. Pro potřebu této části práce se pak jako velmi důležité jeví Čírtkové vysvětlení tzv. interakční stránky sociálního styku, která je spojena se vzájemným působením lidí, s jejich vzájemným ovlivňováním. V běžném životě si ani neuvědomujeme, že při nevědomém ovlivňování druhého používáme nějakou metodu, stejně jako v případě interakce či při získávání informací od nezletilých či mladistvých pachatelů. Mezi hlavní metody ovlivňování je řazeno demonstrování, objasňování, sugesce, příklad, cvičení, donucování a přesvědčování, přičemž sama autorka označuje přesvědčování za metodu nejdůležitější.⁹¹ Je tedy patrné, že i to, jakým způsobem budeme k získávání informací přistupovat, značně ovlivní finální výsledek výslechu. Sdělení dítěte můžeme ovlivnit vědomě, např. způsobem dotazování a kladením vhodných otázek, ale také nevědomě tím, jakým způsobem do interakce s dítětem vstoupíme. Pokud bude např. mladistvý pachatel z vyšetřujícího policisty cítit sílu jeho přirozené autority, jistě si nedovolí zapírat či lhát.

Obdobně se zabývá Čírtková pravidly jednání s lidmi, která by měla být obsažena jak ve společenské tak v pracovní etiketě. Náležitým jednáním a vystupováním se zabývá také profesní etika, o které jsem se již poměrně obsáhle zmínila v předcházející části práce. Žádná norma však nemůže dát vyčerpávající návod na jednání s druhým člověkem.⁹²

⁹¹ srov. ČÍRTKOVÁ, L. *Policejní psychologie*, str. 199 – 206.

⁹² srov. Tamtéž, str. 215, 216.

V souvislosti s procesem trestního řízení ve věcech mládeže je důležité také podotknout, že pro všechny odborníky je v některých situacích nesnadné vcítit se do prožívání zúčastněných osob, protože ve svém profesionálním myšlení zvažují zejména právní stránku věci, operují s právními kategoriemi a méně již s psychologickými či etickými poznatky. Při ryze „právním“ myšlení je však těžké pochopit čin či reakci dítěte jako přirozenou a normální, ještě těžší je takové dítě vhodným vystupováním účinně ovlivnit.⁹³

V této kapitole jsem tedy vysvětlila, že je poměrně náročné a složité pracovat s dětskými pachateli tak, aby byly na jednu stranu získány informace potřebné pro dané řízení, ale zároveň aby dítě nebylo způsobem vedení trestního řízení poškozeno emocionálně, psychicky či sociálně. Již bylo řečeno, že každý případ je individuální stejně jako každé dítě, které se dopustí protiprávního jednání. Důležité je proto k práci s mládeží přistupovat velmi citlivě a s jistou dávkou empatie.

1.12 Kazuistiky – příklady z praxe

V této kapitole stručně nastíním dvě kazuistiky. Ráda bych zde uvedla příklad dobré praxe a příklad tzv. „úřednického“ postupu, který považuji při práci s mládeží za nevhodný. Oba dva případy budu popisovat ze svého pohledu, tedy z pohledu sociální kurátora pro mládež. Nacionále dětí jsou pochopitelně změněna. Uvedené kazuistiky by měly dokreslit předchozí teoretický výklad týkající se nezletilých a mladistvých pachatelů protiprávního jednání.

1. Případ nezletilého Jiřího K. (13 let):

⁹³ srov. ČÍRTKOVÁ, L. *Policejní psychologie*, str. 228.

Případ třináctiletého (z pohledu trestního práva tedy nezletilého) Jiřího K. se mnou, coby sociální kurátorkou pro mládež, konzultovala jeho kmenová základní škola ve chvíli, kdy si Jiří do školy přinesl nůž, kterým ohrožoval své spolužáky. Zbraň byla naštěstí včas zabavena, takže nedošlo k žádnému zranění. Vzhledem k tomu, že se v tomto případě už nejednalo o pouhou šikanu mezi žáky školy, ale o podezření ze spáchání činu jinak trestného, přivolala jsem k řešení i zástupce Policie ČR. Věc se začala šetřit bezodkladně, tedy několik minut po upozornění školy.

Nezl. Jiří K. byl ihned převezen na místní obvodní oddělení policie k výslechu. Chlapec působil roztěkaným, ustrašeným dojmem, téměř nekomunikoval, obtížně se soustředil. Výslech vedla policistka – specialista na mládež, další zúčastněnou osobou jsem byla jen já. Vzhledem k věku dítěte neměla policistka uniformu. I přes vlídný přístup nám trvalo téměř celé dvě hodiny, než se podařilo s nezletilým vůbec navázat prvotní kontakt. Další zhruba hodinu nezávazného rozhovoru k nám Jirka postupně získával důvěru. Následně však byl ochoten spolupracovat. Během dlouhého a poměrně náročného výslechu, přerušovaného několika přestávkami, se Jirka přiznal, že má ve škole velké problémy, se spolužáky se pere, ubližuje jim, jedné spolužačce málem zapálil vlasy zapalovačem. Teď si vzal do školy nůž, údajně jen ze srandy, ale pak chtěl kluky zastrašit, aby si na něho nedovolovali.

Díky trpělivé a svědomité komunikaci, která reflektovala aktuální psychické a emocionální rozpoložení nezletilého, se podařilo to, že se Jirka doznal ke spáchání několika činů jinak trestných ve škole. Nezletilému byly řádně a přiměřeně věku vysvětleny důsledky jeho jednání a to nejenom právní, ale i lidské, kdy si Jirka ve chvíli útoku vůbec neuvědomoval, co svým jednáním mohl spolužákům způsobit a že je mohl zranit. Také bylo znát, že se doznáním Jirkovi velmi ulevilo, i když byl seznámen s tím, že budou následovat sankce. Zároveň však byly během rozhovoru rozkryty i závažné problémy v Jirkově soukromém životě, které toto jeho jednání nepřímo ovlivňovaly. Rodinná a sociální anamnéza dítěte byla natolik komplikovaná, že jsem se začala o případ Jiřího K. intenzivně zajímat, navázala jsem užší spolupráci se školou a především

s otcem nezletilého, který měl Jiřího po rozvodu manželství svěřeného do péče. Tatínek ochotně spolupracoval, na základě mých doporučení začal se synem navštěvovat různá poradenská zařízení, kde je s nezletilým i celou jeho rodinou pracováno dál. Čin jinak trestný, kterého se Jiří svým jednáním dopustil, projednával následně soud pro mládež.

Na tomto příkladu jsem chtěla demonstrovat, že bezodkladná, trpělivá a poctivá práce, prováděná s nejlepšími úmysly a svědomím, skutečně dokáže pomoci nejenom orgánům činným v trestním řízení, protože díky Jirkově přiznání již nebylo třeba provádět náročné a složité dokazování, ale i samotnému pachateli protiprávního jednání a jeho rodině, když v předchozích částech práce bylo řečeno, že protiprávní jednání má vždy multifaktoriální příčiny a těm je třeba se také věnovat.

2. *Případ nezletilého Patrika M. (15 let):*

Patrik M. byl podezřelý ze spáchání činu jinak trestného pohlavního zneužívání, když měl ve svých 13-ti letech pohlavní styk se stejně starou spolužačkou. Na věc upozornila dívčina matka, ale až po několika měsících, kdy k ní fakticky došlo. Případ začala řešit kriminální policie téměř po dvou letech od doby, kdy se stal.

Patrik během výslechu působil jako velký „frajera“, svým činem se v podstatě vychloubal, bylo znát, že z policejního orgánu nemá žádný respekt a že si je velmi jist sám sebou. Vyšetřovatelka nedokázala jeho aktuální chování usměrnit, naopak přistoupila na jeho způsob komunikace a zdálo se, že i ona spáchaný čin zlehčuje. Je pravdou, že vzhledem k době, která od spáchání uběhla, bylo toto šetření prakticky neúčinné co se týče výchovných dopadů, nicméně Patrik se jako nezletilý dopustil protiprávního jednání a bylo třeba věc seriózně vyřešit.

Vzhledem k Patrikovu vystupování a reakcím vyšetřovatelky jsem se do výslechu vložila a důrazně nezletilému vysvětlila, jaké sankce mu za jeho jednání hrozí, jakým způsobem bude jeho případ projednávat soud pro mládež apod. Patrik následně své chování alespoň dočasně změnil. Nicméně během

dalšího projednávání i během spolupráce s rodinou bylo patrné, že ani matka ani její současný přítel nepovažují Patrikovo protiprávní jednání za velký problém, celá rodina k věci přistupovala, jako by se nic nestalo. Během sociálních šetření jsem u Patrika zaznamenala velké problémy ve škole, a to jak s prospěchem, tak s kázní, kdy nezletilý běžně nerespektoval autoritu vyučujících. Dalším markantním znakem případu byl slabý výchovný vliv matky a jejího přítele a celkově liknavý přístup k synově výchově. Případ pohlavního zneužívání byl opět projednáván soudem pro mládež, který přihlédl k předchozí bezúhonnosti nezletilého a věc vyřešil pouze domluvou (od uložení opatření bylo upuštěno).

V současné době je Patrik zcela výchovně nezvladatelný, zároveň se projednávají další provinění, kterých se Patrik dopustil již jako mladistvý a za která již bude jistě potrestán.

2. NEZLETILÝ A MLADISTVÝ JAKO OBĚŤ TRESTNÉHO ČINU

Specifické postavení v rámci řešení trestních případů má oběť protiprávního jednání. Každý z nás se může stát obětí jakéhokoliv trestného činu. V následující kapitole se budu věnovat tomu, o jak náročnou a zátěžovou životní situaci se jedná. Pokud si ještě uvědomíme, že obětí se stalo v našem případě dítě, které ještě není dostatečně psychicky a sociálně zralé, jedná se o situaci o to složitější. V této souvislosti je třeba poukázat nejenom na nutnost správného fungování celého trestně-právního systému, ale také sítě odborných poradenských zařízení, která jsou schopna v rámci krizové intervence⁹⁴ s dětskými oběťmi trestných činů pracovat tak, aby dopad na další život dítěte byl co možná nejmenší. Jak si budeme v této kapitole deklarovat, to že, je na dítěti spáchán trestný čin, však nikdy nezůstane bez následků, tuto negativní zkušenost si dítě ponese celý život.

V závěru kapitoly neopomenou zmínit v současné době hojně diskutovanou oblast a sice syndrom zanedbávaného, týraného a zneužívaného dítěte. V těchto případech je vždy evidentní, že se dítě stalo obětí trestného činu o to horšího, že se jej na něm dopustil někdo z blízkých příbuzných či známých. Tuto problematiku považuji za zcela specifickou a proto jí bude věnována závěrečná podkapitola.

2.1 Oběť trestného činu x poškozený v trestním řízení

Již v názvu kapitoly jsem použila dva pojmy, které by mohly být považovány za synonyma. Král však vysvětluje, že pojmy *oběť trestné činnosti*

⁹⁴ Krizová intervence = psychoterapeutická pomoc zaměřená na akutní potíže postiženého v naléhavých krizových situacích.

a *poškozený* nejsou označením téhož. Jedná se o různé pojmy s odlišným obsahem. Pojem oběť trestné činnosti se do našeho právního řádu dostal poměrně nedávno, teprve se zákonem o poskytnutí pomoci obětem trestné činnosti. Naproti tomu pojem poškozený, jako jedna z procesních stran trestního řízení, je v našem právním řádě znám už celá desetiletí. Věcně je základní rozdíl mezi oběma pojmy v tom, že oběť trestného činu je pojmem daleko širším. Za oběti jsou tak zpravidla považováni nejbližší členové rodiny přímé oběti trestného činu a také osoby, které byly na její péči odkázány, pokud jim vznikla nějaká újma. Při vymezení pojmu oběti se nepřihlíží jen k tomu, zda jí byla trestnou činností způsobena vyčíslitelná škoda, ale přihlíží se i k újmám psychickým, k emocionálnímu strádání a k případnému zhoršení sociálního postavení. V širším slova smyslu je pojem oběti trestného činu pojmem spíše kriminologickým a sociologickým, zatímco pojem poškozeného je chápán především jako pojem právní, používaný v trestním řízení.⁹⁵ Obětí jakéhokoliv trestného činu je tedy nejenom přímý účastník, kterému byla újma způsobena, ale i rodina této oběti, sociální okolí či ve svém důsledku i společnost jako taková.

Obdobně se vyjadřují i Houbová a kol., podle nichž je pohled na oběť trestného činu mnohdy chápán nejednotně. Existuje široké pojetí, ve kterém je za oběť pokládán člověk nebo skupina lidí, kteří utrpěli jakoukoliv újmu buďto přímo trestným činem nebo i jinými příčinami. Užší pojetí pokládá za oběť fyzické a právnické osoby poškozené trestným činem na majetku, těle, cti nebo jiných právech. V nejužším pojetí je obětí člověk, který utrpěl trestným činem jakoukoliv újmu na životě, majetku, cti či jiných právech.⁹⁶

Výše uvedené vysvětlení pojmů je logické a pochopitelné. Já proto budu v této kapitole používat pojmu oběť v jeho nejužším slova smyslu a sice ve smyslu přímého účastníka trestného činu, resp. toho, na kom byl trestný čin

⁹⁵ srov. KRÁL, J. Oběti a poškození z právního hlediska. In *Komerční zneužívání dětí v České republice*, str. 45

⁹⁶ srov. HOUBOVÁ, D. a kol. *Psychologie pro právníky*, str. 183, 184.

spáchán nebo komu byla činem způsobena jakékoliv jiná újma. To, že se spáchání jakéhokoliv trestného činu projeví nějakým způsobem i v širších sociálních souvislostech a vazbách považují za samozřejmé. Dopadům trestného činu na oběť a její život se budu věnovat v další části kapitoly.

Oběti trestných, např. násilných činů, byly součástí lidské společnosti od samého počátku. Vždycky se našli lidé, kteří byli traumatizováni a jako oběti dále znevýhodněni. Oběť mohla být předurčena svými biologickými, psychickými či sociálními charakteristikami. Stejně tak se jí mohl však stát kdokoli jiný vzhledem k okolnostem, náhodě či změně společenských poměrů, které z ní učinily příslušníka deklasované skupiny. Být obětí bylo vždy sociálně znevýhodňující, takový člověk ztratil svou prestiž, byl nějak stigmatizován a dost často neměl dost síly, aby se s takovou zátěží vyrovnal. Tyto charakteristiky platí i v současnosti a jsou možná dokonce znásobeny tím, jak se ve společnosti trestná činnost jako taková vyvíjí. Tak, jak se přirozeně mění společnost jako celek, dochází i ke změnám ve struktuře kriminality. Násilné trestné činy jsou brutálnější, během majetkových skutků dochází k větším škodám, kapitoly samy pro sebe by mohly tvořit činy bez zjevné motivace, např. vandalismus. Jsou-li tedy protiprávní skutky razantnější, pak jsou i dopady na oběť intenzivnější a zanechávají daleko větší trauma.

Z historického hlediska došlo podle Vágnerové v průběhu minulých století ke změně chápání role oběti. Ta byla postupně zbavena svého práva aktivně usilovat o vyrovnání např. potrestáním pachatele, odpuštěním či jiným způsobem, který by vedl ke katarzi⁹⁷ a umožnil jí tak trauma zvládnout. Oběť se stala během doby pouhým pasivním účastníkem vyšetřování a soudního projednávání, které bylo zaměřeno především na pachatele.⁹⁸

⁹⁷ Katarze ve smyslu jakéhosi „očistění“ či uvolnění.

⁹⁸ srov. VÁGNEROVÁ, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese*, str. 831, 832.

Obdobně se vyjadřuje i Čírtková, která dodává, že současný zájem o problematiku obětí trestné činnosti je důsledkem pochybností o přiměřeném postavení oběti v systému spravedlnosti a trestního práva. Dále upřesňuje, že až ve třicátých letech 20. století se začínají objevovat kritické názory na účet zajištění práv obětí trestných činů a na jednání s nimi v době spáchání trestného činu a to jak z hlediska právních tak i psychologických souvislostí.⁹⁹

Já se chci věnovat konkrétně dětským obětem trestných činů a zde uvádí Čírtková, že dosud převažovala tendence zužovat problematiku dětí jako obětí kriminality pouze na sexuální zneužívání a týrání (tuto oblast zmíním v samotném závěru této části práce). To je ovšem jen část problému. Děti se stávají obětí řady jiných trestných činů, od krádeží až po únos či vydírání. Jsou také velice citlivé na jakýkoliv trestný čin, který postihne někoho z jejich rodiny. Alarmujícím je fakt, že se jen málokdy dětem dostane účinné pomoci k tomu, aby zraňující událost překonaly bez závažnějších emocionálních důsledků.¹⁰⁰

Pokud jde o kriminální jednání, jehož obětí se staly děti, je zajímavá struktura spáchaných trestných činů. Durdík odkazuje na statistické údaje Ministerstva spravedlnosti ČR za období roku 2005. V souvislosti s projednanou trestnou činností páchanou na dětech nejčastěji jednalo o trestný čin ohrožování výchovy mládeže, za který bylo odsouzeno 442 osob, dále trestný čin pohlavního zneužívání (celkem 331 osob) a trestný čin týrání svěřené osoby (celkem 80 odsouzených). Zajímavé je, že všech druhů trestných činů se dopouštěli nejenom muži, ale i ženy.¹⁰¹

⁹⁹ srov. ČÍRTKOVÁ, L. *Policejní psychologie*, str. 179.

¹⁰⁰ srov. ČÍRTKOVÁ, L. *Dítě jako oběť trestného činu. Právo a rodina*, str. 12.

¹⁰¹ srov. DURDÍK, T. *Dítě jako možný object trestného činu. Právo a rodina*, str. 12.

2.2 Příčiny vzniku poškození trestným činem

Mnoho lidí se domnívá, že stát se obětí trestného činu je ve většině případů souhra nepředvídatelných událostí a náhod. Avšak z psychologických výzkumů vyplývá, že ke vzniku rizika poškození trestným činem mohou přispět osobnostní i situační faktory. Vágnerová mezi tyto faktory řadí například *rizikové situace*, kdy dochází ke zvýšené pravděpodobnosti ohrožení trestným chováním. Jako příklad uvádí užívání alkoholu nebo drog, což si myslím, že je v našem případě aktuální především u mladistvých obětí. Např. pokud se mladá podnapilá dívka vrací sama v pozdních nočních hodinách z diskotéky domů, může se snadno stát obětí znásilnění či jiného násilného trestného činu. Dalším faktorem je *riziková osobnost*, u které lze předpokládat zvýšenou pravděpodobnost ohrožení. Vlastnosti takové osobnosti mohou přispět k provokaci násilného jednání pachatele. *Faktory*, které zvyšují pravděpodobnost, že se člověk stane obětí trestného činu, jsou označovány jako *viktimgenní* a patří mezi ně např. pohlaví, věk (děti se stávají častěji obětí násilí, protože bývají důvěřivé, fyzicky slabé a mají celkově omezenou možnost obrany), sociální status, specifické vlastnosti a způsoby chování apod.¹⁰²

Čírtková jmenuje v rámci psychologického přístupu *tři skupiny viktimgenních faktorů: sociální* (např. profese, pozice v rodině, styl rodinné výchovy), *osobnostní* (tj. osobnostní vlastnosti) a *behaviorální* (tj. rizikové chování).¹⁰³ Z uvedených skutečností lze opět zobecnit fakt, že i faktory, které zvyšují pravděpodobnost toho, že se jedinec stane obětí trestného činu, odrážejí jak individuální předpoklady jedince, tak stav celé společnosti.

Je třeba si také uvědomit, že trestný čin, který má za následek poškození oběti, je specifickým, extrémním typem sociální interakce s výrazně

¹⁰² srov. VÁGNEROVÁ, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese*, str. 832, 833.

¹⁰³ srov. ČÍRTKOVÁ, L. *Policejní psychologie*, str. 181.

komplementárním¹⁰⁴ postavením pachatele a oběti. Jednání pachatele oběť poškozují, velmi často ve více aspektech její osobnosti či života.¹⁰⁵ Oběť může být poškozena jak fyzicky, psychicky či emocionálně, tak i sociálně.

V předcházející části práce jsem se podrobněji věnovala smyslu a filozofii trestního řízení v našich podmínkách vůbec. Pokud tedy k trestnímu řízení přistupujeme z pohledu obnovující justice, je podle Krále smyslem takového řízení kromě postihu pachatelů trestných činů i poskytnutí satisfakce poškozenému, resp. tedy oběti činu v nejširším smyslu slova. Jak Král dále uvádí, poškozený je v našem trestním řízení zdrojem důležitých informací umožňujících zjištění skutečného stavu věci. V této souvislosti je také třeba zmínit, že poškozený má významnou roli v tzv. zvláštních způsobech řízení (řízení o podmíněném zastavení trestního stíhání a řízení o narovnání). Oba dva způsoby řízení sledují totiž v první řadě dosažení satisfakce pro oběť.¹⁰⁶ S obětí je profesionály v rámci trestního řízení také intenzivně pracováno. Jak bylo řečeno, oběť může být zdrojem důležitých informací. Práce s oběťmi trestných činů představuje další ze specifických úkonů, které vyžadují vysokou odbornou erudici a profesionální přístup ze strany všech zúčastněných.

2.3 Viktimologie a viktimizace

Viktimologie je podle Čírtkové poměrně novou disciplínou, která jako nauka o obětech vědeckým způsobem zkoumá právě oběti trestných činů. Viktimologii zajímá, jakou roli hraje oběť v motivaci pachatele a jakým způsobem se spolupodílí na interakci v průběhu trestného činu. V rámci viktimologie jako vědecké disciplíny se pozornost odborníků zaměřuje na velké

¹⁰⁴ Komplementární = vzájemně se doplňující.

¹⁰⁵ srov. VÁGNEROVÁ, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese*, str. 831.

¹⁰⁶ srov. KRÁL, J. Oběti a poškození z právního hlediska. In *Komerční zneužívání dětí v České republice*, str. 46, 54.

množství různých problémů, ve kterých se prolínají právní, psychologické, sociologické, kriminologické a další aspekty.¹⁰⁷ Lze tedy říci, že viktimologie má nejenom multioborový základ, ale její výstupy i multidisciplinární dosah.

Houbová a kol. dodávají, že vzhledem k velké šíři a obsahové zaměřenosti této vědní disciplíny, nebylo zatím dosaženo jednoznačné shody v základní terminologii, ve vymezení předmětu, úkolů a cílů viktimologie. Přesto však získala pevné postavení v systému věd zabývajících se trestnou činností. Zpočátku byla hlavní pozornost věnována pachatelům, trestnímu jednání a podmínkách, v nichž se trestná činnost odehrává. V posledních letech se však začíná věnovat pozornost i oběti trestného činu, která je chápána jako neoddělitelná součást společenského a individuálního procesu kriminogeneze.¹⁰⁸

Dalším, s naším tématem úzce souvisícím pojmem, je pojem *viktimize*. Tou je míněn samotný proces poškozování a způsobování újmy. Viktimizace začíná, ale zpravidla nekončí vlastním útokem na oběť. Čírtková také dodává, že výzkumy naznačují, že z psychologického hlediska je újma způsobená trestným činem úvodním dějem, na který navazují další zraňující události. Proces viktimizace má tedy svou dynamiku, která překračuje bezprostřední a přímé důsledky spáchaného činu. Trestný čin je vždy silným zásahem do života jeho oběti.¹⁰⁹ Samotný útok na oběť nemusí být tak razantní, ale následné psychické procesy, které ataka spustí, mohou oběť poškodit daleko více a především dlouhodobě.

K pojmu viktimizace se vyjadřuje i Vágnerová, která jej specifikuje jako „komplex veškerého poškození a újmy, kterou utrpí oběť trestného činu v souvislosti s touto situací. Situaci oběti lze chápat jako traumatizující a silně stresující, její závažnost je dána skutečností, že ji člověk neočekává, nemůže se na

¹⁰⁷ srov. ČÍRTKOVÁ, L. *Policejní psychologie*, str. 179.

¹⁰⁸ srov. HOUBOVÁ, D. a kol. *Psychologie pro právníky*, str. 183.

¹⁰⁹ srov. ČÍRTKOVÁ, L. *Policejní psychologie*, str. 181.

ni připravit a není v jeho silách se jí vyhnout. ... Oběť netrpí jen bezprostředním traumatem, které jí způsobil tento čin, ale i dalšími zátěžemi a problémy, jež z něj vyplývají. Není poškozena pouze útokem pachatele, ale také sociálními důsledky této situace.“¹¹⁰

Právě proto, že viktimizace je dynamický proces a probíhá v určitých etapách, rozlišují odborníci **3 fáze viktimizace**:

- 1. Primární viktimizace** zahrnuje poškození oběti, které je bezprostředním důsledkem násilného jednání a které může mít somatický, psychický nebo i ekonomický charakter.¹¹¹ Výše uvedené poškození nazývá Čírtková primárními ranami a dělí je obdobně na fyzickou, finanční a emocionální újmu.¹¹²
- 2. Sekundární viktimizace** má v naprosté většině za následek pouze psychickou újmu. Tato fáze vzniká v důsledku chování různých lidí a je reakcí na prvotní situaci, tedy na spáchaný trestný čin. Oběť může být poškozena jednáním okolí, které ona sama vnímá jako necitlivé.¹¹³ K tomu opět dodává Čírtková, že tyto sekundární rány jsou následně tvořeny trojicí pocitů a sice pocitem nespravedlnosti, pocitem nedůstojnosti a pocitem izolace. Jedná se o projevy výlučně psychického rázu, které však svými dopady ovlivňují způsob života oběti a mohou se podružně projevit i v sociální sféře.¹¹⁴
- 3. Terciární viktimizace** souvisí se změnami osobnosti, které vznikly v důsledku všech nepříznivých zkušeností spojených se spáchaným

¹¹⁰ srov. VÁGNEROVÁ, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese*, str. 833.

¹¹¹ srov. Tamtéž, str. 834.

¹¹² srov. ČÍRTKOVÁ, L. *Policejní psychologie*, str. 182.

¹¹³ srov. VÁGNEROVÁ, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese*, str. 834.

¹¹⁴ srov. ČÍRTKOVÁ, L. *Policejní psychologie*, str. 182, 183.

trestným činem a vedou k tomu, že oběť není schopna situaci přijatelně zvládnout.¹¹⁵ Oběť se psychicky zcela zásadně mění, dochází u ní k nalomení původní životní cesty, výrazně se mění její životní styl, přičemž projevy důsledků terciární viktimizace mohou mít různé formy.¹¹⁶

Já se v praxi nejčastěji setkávám s důsledky sekundární viktimizace. Pokud jde o sekundární i terciární viktimizaci, zde se otvírá prostor pro intenzivní práci odborných psychologických a psychiatrických zařízení. Již jsem zmínila, že v případě dětských obětí je problém daleko závažnější než u dospělých a vyžaduje intenzivnější odbornou intervenci. Problémem je, že se na poškození v důsledku viktimizace specializuje jen velmi málo psychologů. Co se týče dětských psychiatrů, těch je obecně málo a lhůty ke konzultacím se pohybují v řádu měsíců. Přitom včasná a kvalitní odborná pomoc je v případě dětí zcela nezbytná.

Doerner a Lab upřesňují, že trestný čin, který je označován jako primární viktimizace, vždy uvozuje další pochody, ve kterých jedinec vystupuje ve vynucené roli oběti. V nich pak dochází k sekundární viktimizaci. Druhotné zraňování oběti obstarávají např. média publikováním citlivých detailů o oběti či činu. Oběť a její blízké okolí se pak musejí vyrovnávat nejen se ztrátami, které způsobil pachatel, ale i s emocionálními ranami, které vznikly jako důsledek zveřejnění. K sekundární viktimizaci může také docházet při kontaktu oběti s orgány činnými v trestním řízení, ale také se znalci. Dokonce i nejbližší okolí může svým nevhodným chováním přispívat k dalšímu emocionálnímu zraňování oběti trestného činu.¹¹⁷ Jistě si každý vzpomene na tzv. „kuřimskou kauzu“, kdy všemi médii opakovaně proběhly obrázky dětí dlouhodobě týraných vlastní matkou, stejně tak byly neustále zveřejňovány veškeré detaily případu. Pracovníci zařízení, v němž byly děti následně umístěny, opakovaně upozorňovali média

¹¹⁵ srov. VÁGNEROVÁ, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese*, str. 834.

¹¹⁶ srov. ČÍRTKOVÁ, L. *Policejní psychologie*, str. 182.

¹¹⁷ srov. DOERNER, W. G.; LAB, S. P. *Victimology*, str. 34, 35.

i veřejnost, že děti jsou tímto jednáním značně traumatizovány, ve škole se stávají středem pozornosti apod.

Viktimizace bývá také někdy označována jako *systemové týrán* neboli *druhotné ponižování*, kdy se jedná o týrán způsobené celým systémem. Hanušová jako příklady systémového týrán uvádí situace, kdy je dítěti upřeno právo na informace, působení úzkosti v rámci kontaktu dítěte se soudním systémem, trauma způsobené necitlivými či zbytečnými lékařskými prohlídkami apod.¹¹⁸

Viktimizace, tedy psychologický dopad zločinu na oběť, představuje silně stresující událost, která je nenadálá, neočekávaná, svévolná a nepředvídatelná. Vyznačuje se tím, že je prakticky nemožné se na ni dopředu připravit, je velmi náročné se s ní vypořádat a často bývá nemožné se jí vlastním přičiněním vyhnout.¹¹⁹

V důsledku traumatického zážitku se mění emoční prožívání oběti. Podle Vágnerové převažují u oběti negativní tíživé pocity, člověk se může stát přecitlivělým a vztahovačným. Změna citového hodnocení, emočního vztahu ke světu i k sobě samému se projeví vznikem několika typických pocitových komplexů, jakými můžou být např. pocity nespravedlnosti, pocity nepochopení a osamělosti, pocity ponížení, viny či bezmocnosti.¹²⁰

Viktimizace u dětí má podle Čírtkové různé podoby, které v sobě nesou odlišný psychologický náboj. Psycholožka rozlišuje v případě dětí buďto *přímou viktimizaci*, kdy děti mohou být viktimizovány druhými dětmi (např. násilí ve škole, šikana) nebo dospělými (např. dopravní nehody či násilný trestný čin). Děti jsou často viktimizovány také *nepřímo*. Jde o situace, kdy dítě je svědkem

¹¹⁸ srov. HANUŠOVÁ, J. *Násilí na dětech – syndrom CAN*, str. 8.

¹¹⁹ srov. ČÍRTKOVÁ, L. *Policejní psychologie*, str. 183.

¹²⁰ srov. VÁGNEROVÁ, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese*, str. 837 - 838.

násilí (např. domácího násilí mezi rodiči), ale také o situace, kdy je terčem kriminálního činu někdo z jeho rodiny a dítě situaci zažívá zprostředkovaně z doslechu.¹²¹ Vzhledem k senzitivitě dětské psychiky mohou být někdy důsledky nepřímé viktimizace horší než důsledky její přímé formy. Opět záleží na celkovém přístupu k řešení situace dítěte.

V jiném odborném článku autorka upozorňuje na problémy, které se u obětí trestných činů následně objevují. Jmenuje např. *stigmatizaci*. Oběti tento pocit vyjadřují tím, že se cítí být jiné, poznamenané. Faktory ovlivňující stigmatizaci mohou být buďto subjektivní, tedy souvisící s prožíváním na straně oběti, nebo objektivní, ty naopak souvisí s obecně zakořeněnými mýty a laickými hypotézami o obětech kriminálních skutků. Mezi nevhodné reakce společnosti na oběť trestného činu patří *fascinace*, jejímž jádrem je jakési zvrácené okouzlení trestným činem. Okolí projevuje zájem o to, co se stalo, nikoliv o osud oběti. *Traumatizaci* je pak míněno samotné poškození oběti. Orientačním vodítkem pro rozpoznání závažnosti traumatizujícího dopadu viktimizace je zjištění, nakolik oběť po činu změnila své obvyklé návyky a zvyklosti, protože viktimizace může odstartovat různé poruchy v prožívání a chování.¹²²

Houbová a kol. řadí ke skupinám zvláště zranitelným a ohroženým kriminalitou kromě starých lidí především děti a mládež. Pozornost odborníků by měla být zaměřena na děti a mládež a současně na jejich rodinu, která by měla být základním místem pro zdravý vývoj dítěte nejen po fyzické stránce, ale i citové a psychické. V této souvislosti upozorňují autoři, že dnešní rodina se ocitá v situacích krize, která má největší dopad právě na dítě a jeho výchovu. V životě rodin se stále častěji objevují vnější projevy nezvládnuté krize rodiny a rodinných vztahů s určitou dobou latence¹²³ u dítěte v podobě projevů týrání, zneužívání,

¹²¹ srov. ČÍRTKOVÁ, L. Dítě jako oběť trestného činu. *Právo a rodina*, str. 12, 13.

¹²² srov. ČÍRTKOVÁ, L. Rodina jako místo podpory pro oběť trestného činu. *Právo a rodina*, str. 18 – 22.

¹²³ Latence = skrytost, neprojevenou.

zanedbávání, nejrůznějších projevů neuróz a úzkostí, včetně prožívání ztrát z rozchodu rodičů a neadekvátních projevů řešení nejrůznějších rodinných krizí.¹²⁴ O krizi rodiny jako o jedné z příčin špatného zacházení s dětmi budu podrobněji pojednávat v části zabývající se syndromem týraného, zanedbávaného a zneužívaného dítěte (syndrom CAN). Přesto je i zde třeba podotknout, že pokud rodina nedokáže dětské oběti poskytnout bezpečné zázemí, přispívá k rozvoji terciární viktimizace u dítěte a k případnému nevratnému poškození jeho psychiky.

2.4 Práce s obětí trestného činu

Bentovim uvádí, že je nutno pracovat s každým jedincem, který je součástí traumatického systému, dokonce i se systémem jako takovým. Pokud je tato část práce zaměřena na oběti trestného činu, budu se věnovat pouze práci s obětí, která je nejnáročnější. Jde-li pak o oběť dětskou, o to víc musí být intervence propracována a důkladná. Podle Bentovima je třeba zaměřit se u oběti na dva důležité a nejvíce zasažené psychické procesy, a sice na **emocionální zpracování**, které se týká práce s pochody spuštěnými traumatickou událostí. Mezi tyto procesy patří např. neodbytné myšlenky a opakované prožívání. Druhou oblastí je pak **kognitivní zpracování**, které je zaměřeno na proces, s jehož pomocí je možno přehodnotit vysvětlení traumatické události a tudíž i jeho působení na způsoby vnímání a prožívání.¹²⁵ Obě dvě roviny dětského prožívání jsou stejně důležité. Pokud jde o kognitivní zpracování, záleží na věku a vyspělosti dítěte, do jaké míry je schopno rozumově pochopit a zdůvodnit si celou situaci, ve které se ocitlo. Emocionální prožívání a práce s ním pak už skutečně vyžaduje erudovanou pomoc odborníků psychologů.

¹²⁴ srov. HOUBOVÁ, D. a kol. *Psychologie pro právníky*, str. 193.

¹²⁵ srov. BENTOVIM, A. *Týrání a sexuální zneužívání v rodinách*, str. 105.

Již několikrát bylo řečeno, že děti jsou označovány za obzvláště zranitelné oběti. Podle Čírtkové zvýšená zranitelnost dětí plyne jednak z nižší schopnosti bránit se, ale především pak z faktu, že trestný čin zanechává v dítěti hluboké emocionální rány. Ještě před vznikem viktimologie se předpokládalo, že dětská psychika je natolik „plastická“, že si spontánně pomůže sama a dítě na nepříjemný zážitek brzo zapomene. Nyní již odborníci vědí, že tomu tak není. O zvláštích prožívání újmy u dětí mají však málo poznatků. Výjimku tvoří pouze fenomén týrání a sexuálního zneužívání, protože v této oblasti existuje celá řada kvalitních studií. Podle zkušeností však mají děti se zvládnutím trestného činu velké problémy. Dítě často disimuluje, tedy tváří v tvář rodičům dělá „hrdinu“, snaží se před nimi nedat najevo svůj emocionální zmatek, zakrývá své pocity a potíže. Okolí se pak mylně domnívá, že je – li dítě bez zjevných příznaků traumatizace, je zdravé a nepotřebuje podporu. Důsledky viktimizace se pak mohou projevit mnohem později, když dítě či adolescent v nějaké zátěžové situaci najednou selhává.¹²⁶ Zde se otevírá prostor pro psychologickou a psychiatrickou pomoc nejenom oběti, ale i rodině, která kolikrát ani neví, jak s dítětem – obětí jednat. Podle mých zkušeností bohužel není příliš specializovaných pracovišť, zaměřujících se konkrétně na tuto problematiku a běžná poradenská zařízení nemusí poskytnout vždy validní služby. Přesto považuji spolupráci s odborníky za nezbytnou už jen z toho důvodu, že třetí, nezúčastněná osoba, může na traumatizující situaci vnést zcela jiný náhled.

Čírtková také upozorňuje na nutnost podpory oběti zevnitř rodiny a svá doporučení pro vhodné zacházení s dětskou či mladistvou obětí shrnuje do následujících bodů:

- *„rodina by měla vždy zůstat místem silné emocionální podpory pro viktimizované dítě,*
- *rodiče by měli cíleně vyhledat informace o dopadu trestného činu na oběť,*

¹²⁶ srov. ČÍRTKOVÁ, L. Dítě jako oběť trestného činu. *Právo a rodina*, str. 12, 13.

- rodiče by měli s dětskou obětí o události mluvit, zůstat komunikačními partnery,
- rodiče by měli umožnit dítěti ventilovat jeho pocity,
- rodiče by měli pomoci dítěti zpracovat zážitek do přijatelné vzpomínky,
- v případě přetrvávajících a závažnějších poruch (nespavost, regresivní projevy¹²⁷, nápadné změny chování a prožívání) je na místě vyhledat pomoc odborníka.¹²⁸

V jiném odborném článku pak dále uvádí, že rodina by měla oběti trestného činu vytvořit čas a prostor pro to, aby se psychicky znovu posbírala a zpracovala pro sebe nepříjemný zážitek tak, aby nebránil dalšímu plnohodnotnému životu. Chování nejbližších členů rodiny je pro překonání viktimizace důležitým faktorem. Cílem takové laické intervence by měla být obnova pocitu bezpečí a schopnosti důvěřovat, ale také obnova víry ve vlastní schopnosti.¹²⁹

V předchozí kapitole jsme také hovořili o viktimizaci, kterou jsme si rozdělili podle etap. Také již bylo řečeno, že k sekundární viktimizaci může docházet, a ve většině případů tomu tak je, během vyšetřování oběti orgány činnými v trestním řízení. Už jenom to, že dítě je vyslýcháno policistou, byť není uniformovaný, je pro něho stresující. Většinou jsou výslechu přítomny další dospělé osoby, takže dítě může mít dojem, že dospělí jsou vůči němu v převaze. Také oživování nepříjemných vzpomínek a neustálé opakování detailů průběhu trestného činu může způsobovat trauma. Při výslechu dětské oběti, který je pro průběh šetření nezbytný, je třeba si uvědomit, že *proces utváření svědecké výpovědi*, lze rozdělit do několika etap, které Houbová a kol. specifikují takto:

¹²⁷ Regrese = návrat zpět v psychickém vývoji dítěte.

¹²⁸ ČÍRTKOVÁ, L. Dítě jako oběť trestného činu. *Právo a rodina*, str. 16.

¹²⁹ srov. ČÍRTKOVÁ, L. Rodina jako místo podpory pro oběť trestného činu. *Právo a rodina*, str. 23.

- **Získání, nahromadění a zpracování informace** – zde si musí vyslyšající uvědomit skutečnost, že některá fakta v době svého vzniku ještě nemají znaky právně významných skutečností. To znamená, že dítě vnímá děj, který se později stane důležitým z pohledu práva, aniž by si to uvědomovalo. Určitou roli v této etapě hraje i nesprávný odhad situace, ke kterému může u dítěte dojít.¹³⁰ Proto je skutečně na místě vést výslech dítěte velice citlivě, protože nevhodným kladením otázek nejenom, že nejsou získány relevantní informace, ale právě neustálým doptáváním a oživováním nepříjemných skutečností a detailů lze poškodit dětskou psychiku. Velice záleží na erudici vyšetřujícího policisty i ostatních zúčastněných osob.
- **Vštípení, uchování a přepracování informace** – v této fázi hraje podle Houbové a kol. nejdůležitější roli paměť. Přirozeně zde působí i faktor času, který je u výslechu dětí velmi podstatnou veličinou.¹³¹ Čím dříve po činu bude dítě podávat své vysvětlení, tím validnější budou získané informace. Nepříznivě může v této fázi působit např. fantazie. Novák např. uvádí, že to, co dítě vydává za vlastní zážitek, takovým zážitkem být může, ale také nemusí. Nedostatek zkušeností, psychické napětí nebo strach se můžou navíc podílet i na chybné interpretaci jevu či chování, s nímž se dítě setkalo. V této souvislosti zmiňuje Novák pojmy jako pravá lež, která má jasný účel v úniku z nepříjemností, dále konfabulace¹³² a bájivá¹³³ lež.¹³⁴ Tyto psychické projevy jsou však pro určitá věková období typická a nepředstavují žádnou patologii.

¹³⁰ srov. HOUBOVÁ, D. a kol. *Psychologie pro právníky*, str. 168, 169.

¹³¹ srov. Tamtéž, str. 168, 169.

¹³² Konfabulace = smyšlenka, chorobná obrazotvornost.

¹³³ Bájivá lež či bájivá lhavost = sklon k vymyšlení si s velkou obrazotvorností.

¹³⁴ srov. NOVÁK, T. Pseudologia phantastica neboli lež bájivá a falešné obvinění dítětem. *Právo a rodina*, str. 10, 11.

- **Reprodukce, slovní formulace a předání informace** – jak již bylo řečeno v předchozí části práce, vybavený zážitek není prostou, úplnou kopií zážitku původního, ale vyznačuje se kvalitativními a kvantitativními změnami způsobenými procesem zapomínání. Podle Houbové a kol. obecně platí, že vybavování se mění podle úkolů, činnosti či potřeb člověka, podle jeho emocionálního stavu, zvláštností osobnosti apod. Přesnost předání informace také závisí na tom, jak dobře svědek ovládá ústní projev, jak bohatý je jeho jazyk a jak je schopen vyjadřovat svoje myšlenky, což konkrétně u dětí může být problematické.¹³⁵ Obzvláště malé děti nemají tak bohatou slovní zásobu a často obtížně vyjadřují své myšlenky. Z těchto důvodů je třeba si pomoci a od dítěte získat informace např. zapojením hraček. Obecně známé jsou plyšové figurky Jája a Pája, na nichž může dítě ukázat, jakým způsobem u něho došlo např. k pohlavnímu zneužití, aniž by složitě hledalo vhodné a především pro něho nepříjemné verbální prostředky.
- **Příjem, přepracování a procesní zachycení informace** – podle mého názoru v této fázi velmi často dochází k pochybením ze strany orgánů činných v trestním řízení. Jak správně Houbová a kol. podotýkají, nejčastějším způsobem převzetí svědkovy informace je protokolace, tedy písemná forma zápisu, který může být sepisován současně s výpovědí nebo po jednotlivých úsecích. Možnost omylů a chyb je v této fázi dána neodpovídající profesionální schopností zúčastněných, nevhodným prostředím, ve kterém je výslech dítěte veden, nedostatky v komunikaci či nevhodně zvoleným způsobem zachycení informací.¹³⁶ Protokolující policisté často výpovědi dětí „převádí“ do úředního formálního jazyka, ve výpovědi nežívají přesně ty výrazy, kterými se dítě vyjádřilo, a tím celé sdělení v podstatě zkresluje.

¹³⁵ srov. HOUBOVÁ, D. a kol. *Psychologie pro právníky*, str. 169, 170.

¹³⁶ srov. Tamtéž, str. 170.

Problematikou vyslychání a především věrohodnosti výpovědi dítěte se zabývají také Netík s Netíkovou. Ti upřesňují, že výpověď je verbálním vyjádřením vzpomínek na nějakou trestně právní významnou událost, znamená příjem, uložení a aktualizaci informace a to předpokládá činnost percepčních¹³⁷ paměťových funkcí. Do uvedeného procesu se vkládá celá osobnost oběti, především její poznávací, emocionální a motivační komponenty. Obdobně jako Houbová a kol., upozorňují i Netík s Netíkovou na neúmyslné a víceméně nechtěné zkreslení výpovědi působením přirozených mechanismů, jakým je např. přirozený úbytek informace s časem. Neúmyslné, nevědomé zkreslení výpovědi může vznikat též z vnějších příčin, např. chybným vedením výslechu.¹³⁸

Opět se tedy vracíme k tomu, jakým způsobem by se mělo postupovat v případech řešení trestní věci, ve které vystupuje dítě jako oběť. Podle výše zmíněných skutečností je velmi důležitým faktorem čas. Je tedy rozhodující dítě vyslychat pokud možno bezprostředně po provedeném činu. Čím více je výslech dítěte oddalován, tím méně jsou získané informace pro potřeby trestního řízení validní. Pochopitelně platí přímá úměra, že menší děti zapomínají rychleji. Jak také bylo zmíněno, je třeba klást důraz na relevantní způsob získávání informací od dítěte. Zde mám na mysli jak psychologické aspekty výslechu, tak i ostatní okolnosti, jako např. místo a atmosféra výslechu.

Nedílnou součástí při kontaktu orgánů činných v trestním řízení a dítěte jako svědka či oběti trestného činu by měly být specializované dětské výslechové místnosti. Jedná se o místnosti, které jsou zařízeny nikoliv jako klasické kanceláře policejního oddělení, ale jako útulný pokoj, resp. jakási dětská herna. Už pouhé prostředí by mělo u dětí navodit příjemnou atmosféru, ve které by se dítě dokázalo

¹³⁷ Percepce = vnímání.

¹³⁸ srov. NETÍK, K.; NETÍKOVÁ, D. *Vybrané kapitoly z forenzní psychologie pro právníky*, str. 55.

uvolnit a následně tedy lépe spolupracovat. Speciální výslechová místnost by měla být vybavena jednocestným zrcadlem, za kterým by výslech dítěte mohli sledovat všichni zúčastnění. Nezbytná je také audiovizuální technika, na kterou by se průběh výslechu nahrával. Bohužel těchto místností je stále nedostatek, rozhodně nejsou součástí žádné okresní ani krajské policejní služebny (viz v závěru této uvedené kazuistika Kristýny B). Důkaz, kdy je dítě vyslýcháno v podstatě neformálně, jeho reakce a sdělení jsou nahrávány na video, je pro potřeby trestního řízení velmi cenným materiálem. I přes znatelné výhody jak pro orgány činné v trestním řízení, tak pro celkový dopad na psychiku dítěte, neregistruji dobrou vůli na rozšíření dětských výslechových místností.

Budeme-li se zabývat samotným jednáním s obětí trestného činu, je třeba poznamenat, že přímý kontakt s člověkem, kterého postihla tragická událost, je vnímán jako náročná stresující záležitost. Čírtková uvádí, že nejistotu a pochybnosti o tom, jak se chovat, prožívají i profesionálové, kteří se s oběťmi trestných činů setkávají pracovní. Setkávání se s oběťmi trestných činů, a s dětskými oběťmi obzvláště, představují situace, kdy je zapotřebí citlivě volit správný psychologický přístup. Mezi obecná doporučení pro jednání s obětí trestného činu pak Čírtková řadí *informace*, které je třeba oběti poskytnout a to i dítěti, přiměřeně jeho věku a chápání. Další důležitou zásadou je poskytnutí *bezpečí* ve smyslu psychologickými prostředky přispět k pocitu bezpečí, ale také poskytnout faktické bezpečí. Pokud jde o *důvěru*, setkává se oběť v průběhu vyšetřování občas s náznaky nedůvěry ke své osobě. Tato skutečnost může způsobit, že se oběť uzavře a přestane spolupracovat, nehledě na to, že u dítěte vyvolá pocit nespravedlnosti či ponížení. U otázek, které míří do soukromých a intimních sfér, je třeba zvážit jejich nezbytnost a zda oběť nebudou ještě více zraňovat. Asi nejdůležitějším faktorem je pak *empatie*, když Čírtková uvádí, že z praxe je známo, že vcítit se do role oběti není pro orgány činné v trestním řízení vždy jednoduché. Schopnost vcítit se do oběti je důležitá i pro celé objasňování

a vyšetřování případu.¹³⁹ Zde opět odkazuji na kazuistiku Kristýny B., kde se pokouším deklarovat, jak je vyjádření empatie během vyšetřování dětské oběti důležitá.

2.5 Syndrom CAN

Dítě se také může stát obětí trestného činu, kterého se na něm dopustí jeho nejbližší. Tyto specifické situace, které jsou někdy souhrnně označovány jako špatné zacházení s dětmi, jsou poslední dobou poměrně hojně medializovány a tudíž se ve větší míře dostávají do podvědomí široké veřejnosti. Stejně tak se této problematice daleko více věnují profesionálové z různých oborů, jako jsou psychologové, psychiatři, lékaři atd. Samotní odborníci poukazují na to, že se různé psychologické výzkumy a studie v posledních letech často zaměřují na problematiku dětí zanedbávaných, týraných a zneužívaných, proto se jedná o oblast empiricky poměrně dobře zmapovanou.

Jak bylo již v předchozí kapitole naznačeno, někteří autoři se syndromem týraného, zneužívaného a zanedbávaného dítěte spojují především současnou *krizí rodiny*. Elshtainová uvádí, že se během několika posledních let vyhrocuje debata o rodině. Podle ní se někteří domnívají, že rodina upadá a je odsouzena k zániku. Nepodniknou-li se kroky k její obnově. Jiní tvrdí, že se rodina pouze přetváří a vykazuje počáteční posuny. Přesto se krize rodiny stala konstantním rysem současné společenské reality. V souvislosti s krizí rodiny se Elsthainová zamýšlí právě nad problematikou týrání, zneužívání a zanedbávání dětí, kdy říká, že se ocitáme uprostřed sociální krize týkající se chování naší společnosti k vlastním dětem.¹⁴⁰ Rodina jako primární sociální skupina, do níž dítě na začátku života vstupuje, plní několik funkcí. I v minulosti se stávalo, že některé z těchto funkcí

¹³⁹ srov. ČÍRTKOVÁ, L. *Kriminální psychologie*, str. 125 – 127.

¹⁴⁰ srov. ELSTHAIN, J. B. Týrání a zneužívání dětí jako politická konstrukce na pozadí krize rodiny. *Bulletin OI* č. 51, str. 3 – 7.

byly plněny pouze částečně či nefungovaly vůbec. To se zákonitě muselo odrážet i na vztahu k dětem. Současný trend však ukazuje, že rodiny nejenom neplní své funkce, ale stále častěji v nich dochází k závažným patologiím, které úzce souvisí se špatným zacházením s dětmi.

Obdobný názor má i Dunovský, který v souvislosti s právy dětí uvádí, že se během všestranného a multidisciplinárního odborného poznávání ukázala jako zvlášť důležitá oblast právě rodina. A to jak v pozitivním smyslu, tak i v negativním smyslu. Rodina při své dysfunkci¹⁴¹ a afunkci¹⁴² přináší nejtěžší poruchy ve stavu a vývoji dítěte. Současně jsou však pro intimitu rodiny tyto poruchy velmi obtížně diagnostikovatelné (např. psychické týrání a zanedbávání, které nebývá odhaleno vůbec). Dunovský specifikuje, že rodina je jakýsi průsečík vztahů mezi jedincem, členy rodinného společenství a společností jako celku. Její poruchy jsou poruchami lidských vztahů, celkového společenského prostředí a účastí na degradaci hierarchie hodnot.¹⁴³ Důležitou roli zde tedy hraje i postavení rodiny v dané společnosti, přístup společnosti k roli rodiny apod.

Zeman upozorňuje, že rodiny jsou dnes labilnější a tím poskytují svým členům méně opory, vytvářejí složité vztahové situace v důsledku rozvodů a nových sňatků a tím vystavují děti větším účinkům prostředí nedůvěry. Rodiny také mají méně dětí a jsou více izolované, a tím neprodukují vlastní lidský a sociální kapitál.¹⁴⁴ K charakteristikám soudobé české rodiny patří i to, že se posouvá věk sňatečnosti (většinou z důvodů ekonomických či kvůli nepříznivé bytové a sociální situaci), přibývá nesezdaných partnerství, dochází k nárůstu počtu rozvodů a rozchodů, snižuje se porodnost a také celkový počet dětí

¹⁴¹ Dysfunkce = narušené nebo odchylné fungování.

¹⁴² Afunkce = úplné nefungování.

¹⁴³ srov. DUNOVSKÝ, J. a kol. *Problematika dětských práv a komerčního sexuálního zneužívání u nás a ve světě*, str. 175.

¹⁴⁴ srov. ZEMAN, J. Nové prvky psychologického obrazu manželství a jejich dopady do společenské praxe. In *Etické kontexty sociální práce s rodinou*, str. 38.

v rodinách, narůstá počet neúplných rodin, zhoršuje se finanční situace a snižuje životní úroveň rodin zejména s dětmi. K dalším symptomům rodinného života patří poslední dobou chronický nedostatek času. Tyto trendy, stejně jako stoupající počet patologií v rodinách, jsou reakcí na stav naší dnešní společnosti, jak jsem jej nastínila v první části své práce.

Miňhová s Prunnerem řadí mezi problémy současné rodiny problémy rovnoprávnosti muže a ženy, problémy s flexibilitou rolí, či problémy ve vztahu k dětem. V rodinách pak můžeme vysledovat další *negativní jevy*, jako *nedostatek citového náboje*, který vede k citové deprivaci, *výchovný praktikismus*, kdy rodiče vychovávají děti k účelovému jednání a nevštěpují jim etické normy, *fetišizaci dětí*, tj. vysoké hodnocení dítěte bez ohledu na jeho reálné možnosti, zbožnění dítěte, či „*uctívání*“ *kultu dítěte*, které je centrem pozornosti a může si pak vše dovolit.¹⁴⁵ Na řešení problémů ve vztahu k dětem je třeba klást obzvláště velký důraz, protože rodina vystupuje jako primární socializační činitel, kde dochází k procesu prvotního zespolečnění jedince, dítěti jsou vštěpovány prvotní hodnoty a normy.

Machula se v souvislosti s odpovědností za druhého v kontextu rodiny vyjadřuje tak, že autorita a hierarchizace uvnitř rodiny není možností ubližovat druhým. Hierarchizace úkolů, funkcí a služeb je přirozenou diferenciací, nikoliv znakem nadřazenosti jednoho z manželů nad druhým, přičemž vyjadřuje určitou míru jinakosti a komplementarity. Fenomén násilí v rodinách je podle něho skutečně ukazatelem krize rodiny.¹⁴⁶

Problematika krize rodiny je opravdu velmi široká, v literatuře lze dohledat několik různých názorů, vyjádření a postojů k jejímu řešení. Pro nás

¹⁴⁵ srov. MIŇHOVÁ, J.; PRUNNER, P. *kapitoly ze sociální psychologie pro právníky*, str. 143, 144.

¹⁴⁶ srov. MACHULA, T. Filosoficko – antropologický pohled na tradiční rodinu. In *Etické kontexty sociální práce s rodinou*, str. 28, 29.

je však podstatný fakt, že současná krize rodiny se nejvíce dotýká těch nejbezbrannějších, a sice dětí. A pokud tedy krize rodiny vede i k tomu, že děti jsou v rodinách týrány, zneužívány a zanedbávány, je třeba apelovat na společenské změny, které by dokázaly posílit a upevnit postavení rodiny jako instituce tak, aby na současné negativní jevy a trendy nedopláceli další potomci.

Bentovim rodinu nazírá ze sociologického hlediska jako na instituci s přítomností násilí a ptá se, kolik se v rodinách tohoto násilí vyskytuje a jaké faktory způsobují skutečnost, že rodin ovlivněných násilím je čím dál tím více. Jmenuje pak jedenáct faktorů, na jejichž základě je rodina více náchylná k násilí než k řádné rodinné péči a socializaci. Mezi tyto faktory řadí např. **právo ovlivňovat**, které vysvětluje tak, že příslušnost k rodině znamená, že její nejsilnější člen má právo ovlivňovat hodnoty, postoje a chování ostatních členů rodiny, což je do jisté míry normální, ale hranice normality ve smyslu ovládnutí je snadno překročitelná. Jako další rizikový faktor označuje **čas**, který členové rodiny tráví vzájemnou interakcí, protože tento čas je daleko delší než čas v interakcích s jinými lidmi. Čím více času tráví rodina spolu, tím více stoupá riziko konfliktů a násilí. Tuto tezi pak doplňuje tím, že špatné životní prostředí, nízký příjem a chudoba, nezaměstnanost, špatné vzdělání a izolace, to všechno mohou být faktory pro vznik násilí v rodinách. Podstatným faktorem může být např. **stres**, protože rodiny mají sklon ke stresu už jenom proto, že procházejí neustálými změnami či přechody.¹⁴⁷

Mufsonová a Kranzová spojují syndrom CAN také s určitými zvláštnostmi v rodině. Podle nich mnoho studií ukazuje, že důležitým faktorem je **izolovanost**. U rodiny, které své sociální problémy (např. nezaměstnanost) řeší tak, že se izolují a přerušují styky s přáteli a sousedy, existuje největší pravděpodobnost zneužívání či týrání. Mnohé studie ukázaly, že rodiny, ve kterých dochází ke zneužívání a týrání, bývají izolovanější. Autorky také upozorňují na to,

¹⁴⁷ srov. BENTOVIM, A. *Týrání a sexuální zneužívání v rodinách*, str. 19 - 24.

že představa rodiny jako jednotky, jejíž soukromí musí být respektováno za všech okolností, často lidem brání v tom, aby proti týrání či zneužívání zasáhli.¹⁴⁸ U rodin izolovaných je největším problémem, že okolí nemá šanci zaznamenat, že v nich dochází k nestandardnímu chování mezi jejími členy navzájem. V těchto případech je prakticky jedinou institucí, která má možnost problém u dítěte zaregistrovat, pouze škola. Pedagogičtí pracovníci však většinou podchytí pouze zjevné známky fyzického násilí, projevy ostatních forem mnohdy diagnostikovat ani nedokáží. Pokud se dítě ve svém chování projevuje nestandardně, bývá to spíše připisováno psychickým zvláštnostem jeho osobnosti než by učitel hledal hlubší příčinu např. v interpersonálních vztazích v rodině.

V souvislosti se syndromem CAN se i Täubner se připojuje k názoru, že děti – oběti např. sexuálního násilí často pocházejí z disharmonických rodin. Velmi rizikovou skupinou jsou děti zanedbané, psychicky deprivované a opomíjené, přičemž tyto děti pocházejí právě s dysfunkčních rodin.¹⁴⁹

Interpersonálnímu páchání násilí na dětech je obecně věnována stále větší pozornost. Houbová a spol. uvádějí, že se jedná o celosvětový problém, který však dlouho unikal pozornosti společnosti. Každá země má také odlišný přístup k řešení těchto problémů a má svou prioritu, i pokud se týká řešení jednotlivých syndromů. U nás jako první na závažnost problematiky týrání dětí poukázal prof. Ringel, kdy byla hlavní pozornost zaměřena na fyzické týrání a na nadměrné bití dítěte s prvním upozorněním na psychické týrání. O několik let později byl již identifikován syndrom týraného, zneužívaného a zanedbávaného dítěte.¹⁵⁰

¹⁴⁸ srov. MUFSONOVÁ, S.; KRANZOVÁ, R. *O týrání a zneužívání*, str. 67, 68.

¹⁴⁹ srov. TÄUBNER, V. *Nejstřeženější tajemství – sexuální zneužívání dětí*, str. 21, 22.

¹⁵⁰ srov. HOUBOVÁ, D. a kol. *Psychologie pro právníky*, str. 195 -197.

2.6 Definice syndromu CAN

V předchozí kapitole jsem zmiňovala několik termínů úzce spojených se syndromem CAN. Problematika týrání, zneužívání a zanedbávání dětí je sice v současné době všeobecně poměrně známá, nicméně přesto zde stručně vyložím souvisící definice a pojmy.

Postoje okolí k negativnímu zacházení s dětmi se v různých historických dobách a různých lidských společnostech značně liší a odborníci (pediatři, psychologové, sociální pracovníci) jim po dlouhou dobu věnovali jen minimální pozornost. Týrání a zneužívání tvoří podle Vágnerové závažnou a komplexní zátěž, která zasahuje i do některých základních biologických potřeb dítěte, mnohdy ohrožuje i samotnou existenci jedince, často v kombinaci s emočním odmítáním až hostilitou¹⁵¹ a dalšími změnami ve vztahu rodiče k dítěti. Tento jev podle autorky existoval od pradávna a v určitých historických obdobích nebyl ani považován za něco patologického, protože rodič měl právo naložit se svým dítětem jakkoliv.¹⁵²

Týrání, zneužívání a zanedbávání dětí je podle sdělení Krejčířové v současnosti obecně označováno anglosaskou zkratkou CAN (Child Abuse and Neglect). *Syndrom CAN* je podle ní definován jako *poškození fyzického, psychického nebo sociálního stavu a vývoje dítěte*, které vzniká v důsledku jakéhokoliv nenáhodného jednání rodičů nebo jiné dospělé osoby a které je v dané společnosti a kultuře hodnoceno jako nepřijatelné. Příznaky CAN vznikají následkem aktivního ubližování nebo nedostatečné péče.¹⁵³ Přestože Krejčířová označuje za příznaky syndromu CAN i nedostatečnou péči o dítě, z právního

¹⁵¹ Hostilita = nepřátelství.

¹⁵² srov. VÁGNEROVÁ, M. *Abnormální vývoj osobnosti jako následek negativního působení*, str. 22.

¹⁵³ srov. KREJČÍŘOVÁ, D. Týrání, zneužívání a zanedbávání dětí. In *Syndrom CAN a způsob péče o rodinný systém*, str. 9.

hlediska není tento znak prakticky nijak postižitelný, na rozdíl od fyzického ubližování či týrání. Pokud jde o nedostatečnou péči či špatné zacházení s dětmi, je plně v kompetenci orgánů sociálně-právní ochrany dětí s rodinou pracovat tak, aby došlo k nápravě nebo alespoň zlepšení. Také se zde otevírá široký prostor pro činnost různých charitativních či neziskových organizací.

V odborné literatuře existuje mnoho definic syndromu CAN. Mufsonová s Kranzovou stručně shrnují: „K týrání a zneužívání dochází, když nějaký dospělý člověk nebo mladistvá osoba v pozici autority...využije moci, kterou má nad dítětem nebo teenagerem, k získání nějakých výhod. Pokud má toto zneužívání formu, která působí fyzickou bolest, nazývá se **tělesné týrání**. Pokud má podobu urážek, věčného popichování, nebo podrývá sebedůvěru, pak se mu říká **psychické** nebo **emocionální týrání**. O **sexuální zneužití** jde v případech kontaktního zneužívání, což může být nechtěný sexuální styk, sahání na intimní místa nebo líbání, i v případě zneužívání bezkontaktního, při kterém může jít o nucené přihlížení sexuálnímu projevu jiných osob.“¹⁵⁴

Pojem CAN se vztahuje na všechny základní formy ohrožení dítěte prostředím (viz výše), tyto formy jsou velmi rozmanité a často se navzájem kombinují, obdobně jako při neadekvátní péči o dítě. Přechody mezi jednotlivými formami jsou přitom plynulé a uvedené typy špatného zacházení s dětmi se velmi často vyskytují současně. Rozlišovány jsou přitom tři základní formy ohrožení dítěte:

1. **Týrání** (tělesné i psychické).
2. **Zneužívání** (k uspokojování vlastních sexuálních, fyzických i psychických potřeb).
3. **Zanedbávání** (tělesné i emoční, tj. psychická deprivace).¹⁵⁵

¹⁵⁴ srov. MUFSONOVÁ, S.; KRANZOVÁ, R. *O týrání a zneužívání*, str. 5.

¹⁵⁵ srov. KREJČÍŘOVÁ, D. Týrání, zneužívání a zanedbávání dětí. In *Syndrom CAN a způsob péče o rodinný systém*, str. 9 - 11.

Ad 1) *Tělesné týrání* je definováno jako tělesné ublížení dítěti. Hanušová mezi tělesné týrání řadí i nezabránění ublížení či utrpení dítěti.¹⁵⁶ Tělesné týrání je z pohledu trestního práva nejlépe prokazatelné, obzvláště pokud dítě nese na těle jeho stopy.

Naproti tomu *psychické týrání* mívá rafinovanější a dlouhodobější formu, u dítěte se neprojevuje zjevně a je velmi obtížně podchytitelné a prokazatelné.

Citové týrání pak zahrnuje chování, které má vážný negativní vliv na citový vývoj dítěte a vývoj jeho chování. Citové týrání může mít formu verbálních útoků, zavrhování dítěte apod.¹⁵⁷

Ad 2) *Sexuální, pohlavní zneužívání* je nepatřičné vystavování dítěte pohlavnímu kontaktu, činnosti i chování. Zahrnuje jakékoliv pohlavní dotýkání, styk či vykořisťování. Pohlavní týrání, jak již bylo uvedeno výše, je možno dělit na bezdotykové a dotykové.¹⁵⁸

Mezi následky *fyzického a psychického zneužívání* můžeme zařadit např. poškození sebevědomí dítěte, přání si ubližovat, vštípení bezmoci apod.¹⁵⁹ K psychickému zneužívání patří také např. manipulace s dítětem po rozvodu rodičů, kdy je dítě proti druhému popouzeno nebo si jej jeden z rodičů kupuje a druhého v náznacích ponižuje.¹⁶⁰ Využívání psychické manipulace s dítětem po rozvodu se také vyskytuje stále častěji. V posledních letech je hojně užíván termín syndrom zavrženého rodiče, kdy je dítě po psychické stránce zmanipulováno tak, že druhého rodiče zcela odmítá nebo jej dokonce bez zjevných příčin nenávidí. Rodič, který takto s dítětem jedná, si ani neuvědomuje, k jak závažnému poškození psychiky u dítěte dochází.

¹⁵⁶ srov. HANUŠOVÁ, J. *Násilí na dětech – syndrom CAN*, str. 7.

¹⁵⁷ srov. Tamtéž, str. 7.

¹⁵⁸ srov. Tamtéž, str. 7.

¹⁵⁹ srov. MUFSONOVÁ, S.; KRANZOVÁ, R. *O týrání a zneužívání*, str. 83.

¹⁶⁰ srov. KREJČÍŘOVÁ, D. Týrání, zneužívání a zanedbávání dětí. In *Syndrom CAN a způsob péče o rodinný systém*, str. 29.

Ad 3) Zanedbávání představuje jakýkoliv nedostatek péče, který způsobuje vážnou újmu ve vývoji dítěte nebo dítě přímo ohrožuje.

Tělesné zanedbávání zahrnuje neposkytování přiměřené výživy či oblečení.

Citové zanedbávání znamená např. neuspokojování citových potřeb dítěte.¹⁶¹

Podstatou psychického zanedbávání, u nás více známého pod pojmem psychická deprivace v dětském věku, je nedostatek psychických podmětů, projevů lásky rodičů k dítěti, nízká úroveň pocitu bezpečí a jistoty. Psychické zanedbávání se může také projevat ponižováním, nadáváním, slovními útoky proti dítěti.¹⁶²

Hanušová mezi zanedbávání řadí i zanedbávání výchovy a vzdělání, které je pojato jako neposkytnutí možnosti, aby dítě dosáhlo svého plného vzdělanostního potenciálu.¹⁶³ Tento typ zanedbávání je patrný především u rodin z nižších sociokulturních vrstev.

2.7 Postoj společnosti k oběti syndromu CAN

Má-li dítě to štěstí, že se o jeho utrpení někdo dozví a situaci řeší, nemusí to ještě znamenat, že se zbaví určitého stigmatu. Je spousta důvodů, proč děti nepožádají nikoho o pomoc a týrání nebo zneužívání nedokážou ukončit. Mezi tyto důvody řadí Mufsonová s Kranzovou pocity viny, pocity studu, strach z postojů rodiny, strach ze ztráty lásky či obavy o zachování rodiny.¹⁶⁴ Již jsem zmínila, že některé formy týrání jsou téměř neodhalitelné. Ani nejbližší okolí dítěte je zkrátka nemá šanci postřehnout a dítě samotné je může považovat za standard, přestože vnitřně cítí, že s ním není zacházeno správně. Proto o situaci

¹⁶¹ srov. HANUŠOVÁ, J. *Násilí na dětech – syndrom CAN*, str. 7, 8.

¹⁶² srov. DUNOVSKÝ, J. a kol. *Problematika dětských práv a komerčního sexuálního zneužívání dětí u nás a ve světě*, str. 19.

¹⁶³ srov. HANUŠOVÁ, J. *Násilí na dětech – syndrom CAN*, str. 7, 8.

¹⁶⁴ srov. MUFSONOVÁ, S.; KRANZOVÁ, R. *O týrání a zneužívání*, str. 85 - 90.

doma nikde raději ani nemluví. Přesto se podaří některé případy syndromu CAN zachytit.

Dítě, které bylo týráno či zneužíváno, však získává zveřejněním této skutečnosti určité sociální stigma. Dítě – oběť bývá veřejností obvykle hodnoceno ambivalentně, lidé je litují, ale zároveň se od něho distancují. Je svým poznamenané, zneuctěné, a tudíž mimo sociální normu. Tato nálepka může vydržet velmi dlouho a poznamenat zneužívaného jedince i v dospělosti.¹⁶⁵ V podstatě zde můžeme také hovořit o sekundární viktimizaci ze strany institucí, sociálního okolí, školy, spolužáků apod.

Samotným odhalením syndromu CAN pro dítě nepříjemnosti nekončí. Jako u všech obětí trestného činu dochází ke změnám v osobnosti dítěte. Vágnerová uvádí, že psychické následky např. týrání se mohou u dětí velmi nápadně projevat v jejich chování a prožívání. Z jejich projevu bývá zřejmá úzkost a strach, mohou odmítat verbální projevy, řeč těchto dětí bývá opožděna, sociální interakce bývá spojena s bolestí a aktuální emoční ladění je pochopitelně negativní.¹⁶⁶

K následkům zneužívání dítěte dospělým se vyjadřuje Täubner, který uvádí, že zneužívání znamená vždy silný zlom ve vývoji dítěte. Dětská bezelstnost a důvěra, kterou dítě mělo k dospělému, je náhle zničena. Dítě ztrácí stabilitu ve svém životě, ztrácí perspektivu a snižuje významně vlastní sebehodnocení. Hluboké pocity méněcennosti a bezmoci vrývají do osobnosti dítěte silné povahové rysy, které se později projevují v životě velmi dramaticky. Zřejmě nejtragičtěji působí na dítě sexuální zneužívání vlastním rodičem za současného „mlčení“ rodičem druhým.¹⁶⁷

¹⁶⁵ srov. VÁGNEROVÁ, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese*, str. 631.

¹⁶⁶ srov. VÁGNEROVÁ, M. *Abnormální vývoj osobnosti jako následek negativního působení*, str. 22.

¹⁶⁷ srov. TÄUBNER, V. *Nejstřeženější tajemství – sexuální zneužívání dětí*, str. 23, 24.

Všechny výše uvedené dětské reakce na týrání, zneužívání či zanedbávání, jsou jen zlomkem následků, které v dítěti přetrvávají někdy až do konce života. Velmi smutným faktem bývá skutečnost, že týrané děti si nevhodné vzorce chování zvnitřní, považují je za normu a následně jako dospělí rodiče tyto vzorce uplatňují i při výchově svých dětí. Dalo by se říci, že se špatné zacházení s dětmi svým způsobem „dědí“, resp. přenáší z generace na generaci.

Pokud se tedy v této části práce věnuji dítěti jako oběti, konkrétně jako oběti některých trestných činů souvisících se syndromem CAN, musím odkázat na Halfarovou, která v této souvislosti upozorňuje na některé mýty a jejich následky. Autorka poukazuje na to, jak velice důležitý je první kontakt s dítětem, které se nakonec rozhodlo říci o bolesti, kterou mnohdy dlouho skrývalo. První kontakt totiž může určovat další budoucnost týraného dítěte. Halfarová tedy upozorňuje na negativní přístupy, např. že výpovědi dětí jsou někdy považovány za fantazie a iluzi. Ti, kteří mají dětem pomáhat, jim nevěří, vzbuzují v nich nedůvěru a přehlížejí důsledky. Dalším mýtem je domněnka, že děti o zneužívání lžou, přičemž příčinou bývají děti, které jsou jedním z rodičů (např. v rozvodovém řízení) vmanipulovány do účelového jednání. Takový přístup je však většinou zapříčiněn nedostatkem citových reakcí při projednávání případu. Ve skutečnosti situaci špatně ovlivňuje nedostatek důkazů více než lhaní dítěte.¹⁶⁸ Necitlivým přístupem ze strany odborníků může být dítě poškozeno daleko více, než samotným faktem, že bylo odhaleno jeho týrání, zanedbávání či zneužívání.

V této části práce je také třeba zmínit, jakým způsobem by se mělo pracovat s obětí syndromu CAN. Hoskocová uvádí, že pokud již došlo k aktu násilí nebo jinému ublížení dítěti, je třeba zajistit, aby se neopakovalo, aby nedošlo k dalšímu poškozování dítěte a aby poškození, ke kterému již došlo, bylo

¹⁶⁸ srov. HALFAROVÁ, H. Fakta a mýty o ochraně dětí. In *Sexuální zneužívání dětí a sexuální násilí*, str. 121, 122.

omezeno na minimum. Vlastní pomoc oběti musí být včasná, účinná, postihující všechny složky života dítěte, tedy interdisciplinární. Nejkritičtější fází celého procesu je fáze rozsáhlého šetření všech okolností souvisejících s násilím vzniklém na dítěti. V tomto případě je třeba dítě náležitě provázet ve vypjaté situaci a pomoci mu zbavit se pocitu strachu, viny a dalšího ohrožení, že něco vyzradí, že řekne něco špatného na nejbližšího apod. To jsou nejzávažnější okamžiky pro dítě, kdy u něho musí stát profesionál nejen jako fundovaný odborník, respektující plně jeho práva a situaci, ale i jako citově zaangażovaný jedinec, kterému dítě uvěří.¹⁶⁹

Shrnu-li tuto kapitolu, opět musím apelovat na empatický přístup k dětské oběti syndromu CAN. Je třeba si totiž uvědomit, že takové dítě bývá o to více zraněné, že se na něm násilí dopouštěl někdo z blízkých. Jeho důvěra je podryta, psychika kolikrát zlomena natolik, že dítě potřebuje následnou péči odborníků z řad psychologů a psychiatrů. Samozřejmostí by měla být důkladná práce s rodinou jako takovou.

2.8 Kazuistika – příklad z praxe

Případ polorodých sourozenců Tomáše G. (16 let) a Kristýny B. (13 let):

Na odbor sociálně-právní ochrany dětí se obrátily dvě nezletilé děti s tím, že již doma nemůžou vydržet, protože jim otec neustále vulgárně nadává, křičí na ně, dokonce je bije. Tento stav v rodině trvá již několik let. Děti se nikdy nikomu nesvěřily, protože otcovo chování považovaly za normální, ale teď už je situace doma neúnosná, když otec Tomáše surově zbil, dokonce mu ve vzteku vyhrožoval zabitím. Obě děti se otce bojí natolik, že raději půjdou do dětského domova, než by si dál nechaly ubližovat.

¹⁶⁹ srov. HOSKOVCOVÁ, S. *Psychosociální intervence*, str. 111, 112.

Děti byly po důkladném prvotním šetření skutečně dočasně umístěny v dětském domově a na otce bylo podáno trestní oznámení pro trestný čin týrání svěřené osoby.

Nezl. Kristýna B. byla ve věci vyslýchána jako oběť týrání potažmo tedy jako svědek. Výslech byl veden jako neodkladný úkon¹⁷⁰, přesto se konal zhruba 3 měsíce po oznámení a následném umístění dětí v dětském domově. Kromě dvou policistek se jej účastnily dvě pracovnice sociálně právní ochrany dětí, státní zástupkyně, soudce a otcův obhájce. Na mé námitky, aby byl výslech veden ve specializované výslechové místnosti, kde by byla Kristýnka sama jen s vyšetřovatelkou a jednou pracovnicí sociálně – právní ochrany dětí, průběh výslechu by byl natáčen na video a ostatní zúčastnění by mu mohli přihlížet přes jednocestné zrcadlo, nám bylo odpovězeno, že taková speciální výslechová místnost v místě není a do jiného města všichni zainteresovaní odborníci zkrátka nepojedou, protože by je to časově příliš zaměstnalo.

Vyslýchající policistka s dítětem vůbec nenavázala oční kontakt, Kristýně nepředstavila zúčastněné a až na naše upozornění jí stručně vysvětlila, k jaké věci bude podávat vysvětlení a proč. Na dívce bylo evidentní, že je nervózní nejenom z prostředí kanceláře policejní služebny, ale i z velkého počtu dospělých, kteří jejímu výslechu přihlíželi. Vyslýchající policistka děvčeti kladla otázky a její odpovědi ihned protokolovala, přičemž Kristýnina sdělení během velmi pomalé protokolace několikrát opakovala a ujišťovala se, zda protokoluje správně. Policistka absolutně nebrala ohled na dívčino aktuální psychické rozpoložení, bylo vidět, že ji svými opakovanými dotazy trápí, některé otázky byly pokládány nepřiměřeně věku dítěte. Kristýnka se přesto snažila trpělivě odpovídat. Výslech však trval velmi dlouho, po několika desítkách minut bylo znát, že děvče je již unavené. Z toho důvodu jsme si vyžádali přerušování výslechu. Během druhé části výslechu byla dívka psychicky natolik vyčerpána, že se rozplakala, ale výslech dokončila.

¹⁷⁰ Neodkladný úkon = takový úkon, resp. výslech, který již nebude opakován před soudem, proto se při jeho výkonu postupuje zcela specificky, aby byly získány veškeré dostupné informace.

Vzhledem k tomu, že byl výslech veden jako neodkladný úkon, nemusela již následně vypovídat proti svému otci v řízení před soudem. V současné době je děvče umístěno v pěstounské rodině, která se o něho s láskou stará.

Tuto kazuistiku jsem zde uvedla jako reflexi na část mé práce týkající se sekundární viktimizace oběti. I přes důrazné výhrady ke způsobu vedení výslechu nás, coby pracovníci sociálně – právní ochrany dětí, došlo u dítěte k traumatizaci nejenom místem a způsobem výslechu, ale i necitlivým oživováním vzpomínek. Svou roli zde také hrála skutečnost, že dívka byla vyslýchána s tak velkým časovým odstupem. Na můj dotaz na zainteresované instituce, zda jako pracovníci sociálně-právní ochrany dětí můžeme nějakým způsobem předejít těmto skutečnostem, mi bylo řečeno, že skutečně záleží na přístupu jednotlivých profesionálů a následně na fungování celého systému, jak bude v obdobných případech postupovat.

3. DĚTI JAKO SVĚDCI TRESTNÉHO ČINU

Předchozí obsáhlá kapitola byla věnována dětem – obětem trestných činů. Pokud jsem zmiňovala přístup orgánů činných v trestním řízení k dětským obětem, tak obdobný přístup by se měl uplatňovat i ve vztahu k dětským svědkům. U dětí-svědků je sice vyšší pravděpodobnost, že setkání s trestným činem nebude mít tak velký dopad na jejich psychiku, přesto je třeba s dítětem jednat citlivě, aby větší trauma, než samotná přítomnost u trestného činu, nezpůsobil právě výslech.

Hayes uvádí, že děti - svědci trestných činů, někdy dokonce jediní svědci, mívají z výslechů strach. Navíc se může stát pachatel dítěti vyhrožuje, pokud se někomu svěří. Vyslýchání dětí proto vyžaduje specifický přístup. Řada studií např. prokázala, že když je dítěti stejná otázka položena dvakrát, má dítě obvykle tendenci druhou odpověď změnit, protože si myslí, že první odpověď byla špatná. U dětí je tedy pravděpodobné, že pravdivá odpověď byla ta první, zatímco další odpovědi jsou jen snahou říci to, co chce vyslýchající slyšet.¹⁷¹ Platí zde obdobně jako u dětských pachatelů či obětí, že pro profesionály je základní znalost psychologie nezbytná. Jen kvalitně provedený výslech může mít pro trestní řízení validní hodnotu a na druhou stranu se co nejméně dotkne dítěte.

V posledních letech se objevila řada iniciativ, jak zlepšit podmínky pro dětské svědky. Řada odborníků, včetně forezních a vývojových psychologů, pracuje na sestavování zásad žádoucího postupu, aby děti mohly svědectví přednášet bez jakýchkoliv obav a zatajování. Jednou z podmínek je vztah důvěry dítěte k vyslýchajícímu, aby se nebálo hovořit otevřeně, také by mu měl být poskytnut prostor pro volné vybavování si vzpomínek. Měly by mu být pokládány zjišťovací nikoliv vylučovací a sugestivní otázky. Výslech by měl skončit tak, aby dítě neodcházelo se strachem či obavami. Podobné zásady se týkají i nahrávání

¹⁷¹ srov. HAYES, N. *Aplikovaná psychologie*, str. 104 – 106.

výslechů na videokazetu, které je v našich podmínkách možné, bohužel k němu příliš často nedochází, i když to povaha trestní kauzy a případný dopad na psychiku dítěte vyžadují.¹⁷²

V předchozích částech práce již bylo několikrát hovořeno o zvláštích v přístupu k dětem a to jak k pachatelům, tak obětem trestných činů. Obecně jsem popisovala i vyslýchání dětí, přesto ještě pro dokreslení budu citovat Čírtkovou. Autorka upřesňuje, že děti jako svědci jsou běžně způsobilé poskytnout věrohodnou výpověď. S tímto názorem pracuje i trestní zákon, který připouští a upravuje podmínky výslechu dětí. V konkrétním případě se však můžeme setkat s větší či naopak menší způsobilostí vyslýchávaného dítěte. V kapitole 1.11 jsem již naznačila, jaké psychologické zvláštnosti přináší výslechy dětí (např. aspekt sugesce, utajování apod.).¹⁷³ Nevřala také uvádí, že u dětských svědků je největším problémem oddělit dětskou fantazii od reality už proto, že dítě může prožívat obojí stejně intenzivně a opravdově. Stejně je tak třeba dát pozor na účelové reakce dítěte, které může chápat dosah svého svědectví jen omezeně. V této souvislosti apeluje psycholog na zkušenost vyslýchajícího, protože neexistuje žádný jednotný návod, jak rozpoznat dítětem sdělovanou pravdu. Vždy záleží na schopnostech a znalostech policisty.¹⁷⁴

Pro vedení výslechu dětského svědka pak existuje několik psychologických doporučení, která Čírtková zmiňuje. Doporučuje se například přihlížet k rychlé unavitelnosti dítěte a uvažovat o rozložení výslechu do několika sezení. Není příliš důležité, jakého pohlaví je vyslýchající, avšak za optimální se považuje, pokud se výslechu mohou účastnit obě pohlaví. Absolutně rozhodující roli na průběh výslechu má přístup vyslýchajícího policisty. Ten musí vždy postupovat s pochopením, empatií a trpělivostí. Vyslýchající by měl vždy postupovat trpělivě, je nezbytné nechat dítě spontánně vypovídat jen jeho

¹⁷² srov. HAYES, N. *Aplikovaná psychologie*, str. 104 – 106.

¹⁷³ srov. ČÍRTKOVÁ, L. *Kriminální psychologie*, str. 205 – 210.

¹⁷⁴ srov. NEVŘALA, J. *Forenzní psychologie*, str. 40.

vlastními slovy. Velmi negativně působí rovněž policista, který do výslechové situace vnáší své vlastní emoce, byť i neuvědomovaně a bezděčně, snižuje se tím totiž pravděpodobnost, že získá věrohodnou odpověď.¹⁷⁵ Sochůrek tento výčet doplňuje o informaci, že dítě je více než dospělý ovlivnitelné prostředím a atmosférou výslechu, stejně jako osobou vyslychajícího, pokud mu např. připomíná někoho, koho se bojí.¹⁷⁶ Pokud jde o prostředí a atmosféru výslechu, tak o nezbytnosti dětských výslechových místností jsem se již také zmiňovala.

Vždy je třeba zvážit, v jaké trestní věci dítě jako svědek vystupuje, zda se jednalo o čin, který mohl dítě psychicky traumatizovat nebo zda bylo svědkem jednání, které ono samo za protiprávní ani nepovažuje. Podle situace je pak také třeba odhadnout vhodnou volbu prostředků vedoucích k získání věrohodných informací. Obecně se např. doporučuje, aby dítě – svědek bylo vyslycháno policistou v civilním oblečení. S dětským svědkem by se mělo jednat jako s rovnocenným partnerem, to znamená přiměřeně věku jej seznámat s jeho právy a povinnostmi. Stejně tak je vhodné navázat spolupráci s rodiči, kteří by měli dítě na výslech připravit.

3.1 Kazuistika – příklad z praxe

Případ mladistvé Petry T. (17 let):

Mladistvá Petra T. figurovala jako svědkyně ve věci pohlavního zneužívání několika nezletilých dívek, kdy obžalovaným byl soused ze vsi. Petra byla ve věci dvakrát vyslychána policií, dále o případu hovořila s psychologkou a psychiatrickou, které na ni měly vypracovat posudek týkající se dívčiny věrohodnosti. Tedy všechny okolnosti a podrobnosti sdělovala minimálně čtyřikrát před odborníky z různých oborů.

¹⁷⁵ srov. ČÍRTKOVÁ, L. *Kriminální psychologie*, str. 211, 212.

¹⁷⁶ srov. SOCHŮREK, J. *Nástin vybraných problémů forenzní psychologie - 1. Díl, Obecná část*, str. 46.

Přesto soudce, který v trestní věci obžalovaného pachatele rozhodoval, trval na osobním výslechu mladistvé před soudem. Soudního líčení se obžalovaný pochopitelně účastnil. I přesto, že Petra byla v té době již téměř zletilá, bylo patrné, že vzhledem k závažnosti případu i ke skutečnosti, že by se s obžalovaným musela setkat, nechce o věci již po několikáté mluvit a v soudní síni opakovat skutečnosti týkající se pohlavního zneužívání nezletilých kamarádek.

Opět jsem se snažila intervenovat u rozhodujícího soudce, aby Petřinu obsáhlou výpověď u jednání pouze přečetl z trestního, soudce přesto trval na účasti mladistvé u jednání. Nakonec Petra fyzicky vyslýchána nebyla, přesto se svou matkou musela k soudu dostavit, kde strávila na chodbě soudu téměř 4 hodiny čekáním, než bylo rozhodnuto o tom, že její výpověď bude skutečně pouze čtena. Za tu dobu však ozbrojená eskorta kolem čekající Petry několikrát provedla obžalovaného v poutech, protože ten byl od počátku šetření umístěn ve vazbě. Petra byla z tohoto zážitku skutečně otřesena, při pohledu na spoutaného pachatele se rozplakala.

Na tomto příkladu jsem opět chtěla ukázat, že zájmy trestního řízení můžou být někdy povýšeny nad zájem dítěte, byť v našem případě téměř zletilého. Pan soudce si během snahy po obsáhlém a úplném dokazování vůbec neuvědomil, jak nepříjemný zážitek mladistvé Petře způsobil.

ZÁVĚR

Ve své diplomové práci jsem se zabývala postavením nezletilých a mladistvých v rámci trestního řízení a to v několika odlišných rovinách. Věnovala jsem se dětským pachatelům, obětem trestných činů, ale i dětem svědkům. Zpracováním této práce jsem chtěla ukázat, že téma není tak černobílé, jak by se mohlo na první pohled zdát. U všech jednotlivých případů je potřeba brát v úvahu širší příčinné souvislosti, které jej doprovázejí, je třeba se zamýšlet i nad skutečnostmi, které přímo s trestním řízením nesouvisejí.

V úvodu práce jsem si stanovila cíl, kterým bylo zhodnocení pohledu na různá postavení nezletilých a mladistvých v rámci trestního řízení. Od obecných východisek jsem se vždy dopracovala ke konkrétním tezím, které se daného tématu týkaly. Nastínila jsem, jak obtížné je na pozadí současné složité doby hledat v rámci trestního řízení pravdu tak, aby bylo učiněno spravedlnosti za dost. Že není jednoduché najít řešení dilemat souvisících s volbou, zda hledat pravdu na úkor důstojnosti jedince, byť se jedná o dítě, obdobně nesnadné je respektovat svobodu v rozhodování, pokud jde například o pachatele protiprávního jednání. Také jsem se zabývala určitým střetem etických a právních hodnot, které praxi velmi často doprovázejí. Na problematiku jsem nahlížela jak z pohledu psychologie, tak z pohledu etiky.

Důkladněji jsem se pak zabývala konkrétními praktickými východisky a přístupy. Z mé práce vyplývá, že jsou dány úřední postupy, které musí všechny zúčastněné instituce dodržet a bez kterých by trestní řízení nemohlo být vedeno. Přesto záleží na tom, jakým způsobem jsou tyto úřední postupy dodržovány a jak jsou aplikovány. Z praxe je mi známo, že skutečně záleží na přístupu jednotlivých profesionálů, na jejich empatii, ochotě a snaze k vyřešení případu za co nejmenšího dopadu na zúčastněné děti. Víme, že přesto, že někdy nejde zamezit negativním dopadům na dětskou psychiku, lze tyto dopady vhodným působením a vystupováním alespoň eliminovat. Proto se zde podle mého názoru otevírá velký

prostor pro etiku a její aplikaci v praxi v rámci jednotlivých profesí, které s dětmi v průběhu trestního řízení i mimo něj pracují.

V práci bylo několikrát předestřeno, že svou úlohu ve vzájemné interakci v rámci trestního řízení s dětmi sehrává společnost jako celek, důležité jsou malé formální či neformální skupiny jakými jsou rodina, škola apod., dalším podstatným aspektem je přístup jednotlivých zainteresovaných profesionálů. Chceme-li chránit děti před zbytečnými psychickými traumaty a stresy, které jim systém jako takový může přinášet, je třeba začít především u sebe jako jednotlivce. Každý, kdo s dětmi pracuje, by se měl důkladně zamyslet nad svým profesním postavením a nad tím, jestli mu přináší určité vnitřní uspokojení, zda způsob výkonu jeho profese je v souladu s běžnými morálními zásadami, zda je obhajitelný i před vlastním svědomím.

Bohužel v dnešní době je trend úplně jiný, ani profesionálové neberou ohledy na účastníky řízení, byť jsou jimi děti. Většinou sledují pouze svůj prospěch, který vyplývá z dané pozice v trestním řízení. Já osobně vidím prvotní příčinu tohoto problému už při samotné přípravě na budoucí povolání, kdy je věnován jen minimální prostor pro vědy, jakými jsou psychologie a etika. Přitom během studia většiny oborů by se mělo dbát na získání znalostí z psychologie a etiky, které je pak možno uplatnit v praxi a získané znalosti následně dál rozvíjet.

Svou práci jsem pojala spíše jako zamyšlení, čtenářům - odborníkům na danou problematiku, by měla poskytnout určitý ucelený náhled na téma, ale také dostatek prostoru k úvaze nad svým postojem, k zhodnocení svých vlastních zkušeností, praktických znalostí a dovedností.

SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ

Literatura:

ADAMOVIČ, L.; DUDÁK, V.; VENTURA, V. *Základy filozofie, etiky*. 4. vydání - dotisk. Praha: Fortuna, 2007. ISBN 80-7168-905-X.

ANTIER, E. *Agresivita dětí*. 1. vydání. Praha: Portál, 2004. ISBN 80-7178-808-2.

ANZENBACHER, A. *Úvod do filozofie*. 2. vydání. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991. ISBN 80-04-26038-1.

BENTOVIM, A. *Týrání a sexuální zneužívání v rodinách*. 1. vydání. Praha: Grada Publishing, 1998. ISBN 80-7169-629-3.

ČERNÍKOVÁ, V. *Sociální ochrana: (kriminologický pohled na terciární prevenci)*. 1. vydání. Praha: Policejní akademie ČR, 2005. ISBN 80-7251-207-2.

ČÍRTKOVÁ, L. *Kriminální psychologie*. 1. vydání. Praha: Eurounion, 1998. ISBN 80-85858-70-3.

ČÍRTKOVÁ, L. *Policejní psychologie*. 3. vydání. Praha: Portál, 2000. ISBN 80-7178-475-3.

DOERNER, W. G.; LAB, S. P. *Victimology*. 3. vydání. Cincinnati: Anderson Publishing, 2002. ISBN 978-1583605233.

DOLISTA, J. *Profesní etika*. 1. vydání. České Budějovice: Vysoká škola evropských a regionálních studií, 2007. ISBN 978-80-86708-33-1.

DUBSKÝ, J.; URBAN, L. *Sociální deviace*. 1. vydání. Praha: Policejní akademie České republiky, 2005. ISBN 80-7251-202-1.

DUNOVSKÝ, J. a kol. *Problematika dětských práv a komerčního sexuálního zneužívání dětí u nás a ve světě*. 1. vydání. Praha: Grada Publishing, 2005. ISBN 80-247-1201-6.

ELSTHAIN, J. B. Týrání a zneužívání dětí jako politická konstrukce na pozadí krize rodiny. *Bulletin OI č. 51*, Praha: Občanský institut, 1995.

FÖRSTER, J. *Behaviorismus a psychoreflexologie v historické tradici československé psychologie*. 1. vydání. Praha: Academia, 2005. ISBN 80-200-1319-9.

GUGGENBÜHL-CRAIG, A. *Nebezpečí moci v pomáhajících profesích*. 1. vydání. Praha: Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-302-4.

HALFAROVÁ, H. Fakta a mýty o ochraně dětí. In *Sexuální zneužívání dětí a sexuální násilí. Sborník z konference East – West, Praha 1996*. Praha: MPSV, 2007. Str. 120 – 122. ISBN 80-85529-31-9.

HANUŠOVÁ, J. *Násilí na dětech – syndrom CAN*. Praha: Vzdělávací institut ochrany dětí, 2006. ISBN 80-86991-78-4.

HAYES, N. *Aplikovaná psychologie*. 1. vydání. Praha: Portál, 2003. ISBN 80-7178-807-4.

HAYESOVÁ, N. *Základy sociální psychologie*. 4. vydání. Praha: Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-283-6.

HENRIKSEN, J. O.; VETLESEN, A. J. *Blízké a vzdálené*. 1. vydání. Boskovice: Albert, 2000. ISBN 80-85834-85-5.

HERZOGOVIČ, Z. *Základy filosofie a profesní etiky*. 1. vydání. Praha: Policejní akademie České republiky, 1997. ISBN 80-85981-42-4.

HOSKOVCOVÁ, S. *Psychosociální intervence*. 1. vydání. Praha: Karolinum, 2009. ISBN 978-80-246-1626-1.

HOUBOVÁ, D. a kol. *Psychologie pro právníky*. 3. přepracované vydání. Brno: Masarykova univerzita, 2006. ISBN 80-210-3468-8.

JAROŠOVÁ, E. *Opatření ukládaná v trestním řízení proti mladistvým*. České Budějovice, 2009. Diplomová práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích. Zdravotně sociální fakulta. Vedoucí práce D. Prouza.

JELÍNEK, J.; MELICHAROVÁ, D. *Zákon o soudnictví ve věcech mládeže s poznámkami a judikaturou*. 1. vyd. Praha: Linde, 2004. ISBN 80-7201-493-5.

KRÁL, J. Oběti a poškození z právního hlediska. In *Komerční zneužívání dětí v České republice. Sborník z konference pořádané organizacemi Friedrich Ebert Stiftung, La Strada, Karo a Enya ve dnech 6.-7. listopadu 2001*. ČR: Friedrich Ebert Stiftung, 2002.

KOPŘIVA, K. *Lidský vztah jako součást profese: psychoterapeutické kapitoly pro sociální, pedagogické a zdravotnické profese*. 2. rozšířené a přepracované vydání. Praha: Portál, 1997. ISBN 80-7178-150-9.

KREJČÍŘOVÁ, D. Týrání, zneužívání a zanedbávání dětí. In *Syndrom CAN a způsob péče o rodinný systém*. 1. vydání. Praha: IREAS, 2007. ISBN 978-80-86684-47-5.

LOVASOVÁ, L.; SCHMIDOVÁ, K. *Tělesné tresty*. Praha: Vzdělávací institut ochrany dětí, 2006. ISBN 80-86991-75-X.

MACHULA, T. Filosoficko-antropologický pohled na tradiční rodinu. In ŠRAJER, J.; MUSIL, L. *Etické kontexty sociální práce s rodinou*. České Budějovice, Brno: Albert, 2008, str. 21 -30. ISBN 978-80-7326-145-0.

MAREŠOVÁ, A. Příčiny a podmínky kriminality mládeže. In *Aktuální poznatky z činnosti služby kriminální policie a vyšetřování na úseku mládeže*. Praha: Policejní akademie ČR, 2007. ISBN 978-80-7251-248-5.

MATOUŠEK, O.; DYTRYCH, Z. *Jak a proč nás trápí děti*. 1. vydání. Praha: Grada Publishing, 1997, ISBN 80-7169-587-4.

MATOUŠEK, O.; KROFTOVÁ, A. *Mládež a delikvence*. 2. aktualizované vydání Praha: Portál, 2003. ISBN 80-7178-771-X.

MIŇHOVÁ, J.; PRUNNER, P. *Kapitoly ze sociální psychologie pro právníky*. 2. upravené vydání. Dobrá Voda u Pelhřimova: Aleš Čeněk, 2000. ISBN 80-902627-9-1.

MUFSONOVÁ, S.; KRANZOVÁ, R. *O týrání a zneužívání*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1996. ISBN 80-7106-194-8.

NEČAS, S. Psychologické aspekty posuzování osobnosti mladistvých pachatelů trestné činnosti. In *Aktuální poznatky z činnosti služby kriminální policie a vyšetřování na úseku mládeže*. Praha: Policejní akademie ČR, 2007. ISBN 978-80-7251-248-5.

NEVŘALA, J. *Forenzní psychologie, vybraná témata*. 1. vydání. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2003. ISBN 80-7042-260-2.

NETÍK, K.; NETÍKOVÁ, D. *Vybrané kapitoly z forenzní psychologie pro právníky*. 1. vydání. Praha: Karolinum, 1994. ISBN 80-7066-518-1.

SCHELLEOVÁ, I. a kol. *Právní postavení mladistvých*. 1. vydání. Praha: Eurolex Bohemia, 2004. ISBN 80-86432-82-3.

SOCHŮREK, J. *Nástin vybraným problémů forenzní psychologie – 1. díl, Obecná část*. 1. vydání. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2002. ISBN 80-7083-679-2.

ŠÁMAL, P. a kol. *Zákon o soudnictví ve věcech mládeže: komentář*. 2. vydání. Praha: C. H. Beck, 2007. ISBN 978-80-7179-375-5.

ŠUBRT, M. *Řešení příkladů z problematiky trestní odpovědnosti a ochrany mládeže*. 1. vydání. Praha: Policejní akademie České republiky, 2009. ISBN 978-80-7251-305-5.

ŠUBRT, M. *Trestněprávní odpovědnost a ochrana mládeže*. 1. vydání. Praha: Policejní akademie České republiky, 2008. ISBN 978-80-7251-284-3.

ŠUBRT, M. *Zákon o soudnictví ve věcech mládeže – podmínky odpovědnosti mládeže za protiprávní činy*. In *Aktuální poznatky z činnosti služby kriminální policie a vyšetřování na úseku mládeže*. Praha: Policejní akademie ČR, 2007. ISBN 978-80-7251-248-5.

TÄUBNER, V. *Nejsťřeženější tajemství – sexuální zneužívání dětí*. 1. vydání. Praha: Trizonia, 1996. ISBN 80-85573-72-5.

VANÍČKOVÁ E. *Tělesné tresty dětí: Definice-popis-následky*. 1. vydání. Praha: Grada Publishing, 2004. ISBN 80-247-0814-0.

VÁGNEROVÁ, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. 4. rozšířené vydání. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-414-4.

VÁGNEROVÁ, M. *Abnormální vývoj osobnosti jako následek negativního působení*. 2. vydání. Liberec: Technická univerzita Liberec, 1996. ISBN 80-7083-175-8.

ZÁHORSKÁ, J. *Psychologická intervence při vyšetřování trestných činů*. 1. vydání. Praha: Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-236-2.

ZEMAN, J. Nové prvky psychologického obrazu manželství a jejich dopady do společenské praxe. In ŠRAJER, J.; MUSIL, L. *Etické kontexty sociální práce s rodinou*. České Budějovice, Brno: Albert, 2008, str. 38 - 47. ISBN 978-80-7326-145-0.

ZOUBKOVÁ, I. a kol. *Kriminalita mládeže*. 1. vydání. Praha: Policejní akademie ČR, 2001. ISBN 80-7251-070-3.

ZOUBKOVÁ, I. *Kontrola kriminality mládeže*. 1. vydání. Dobrá Voda u Pelhřimova: Aleš Čeněk, 2002. ISBN 80-864-73-08-2.

Časopisecké statě:

ČÍRTKOVÁ, L. Dítě jako oběť trestného činu. *Právo a rodina*. 2005. roč. 7, čís. 5, str. 12 – 16. ISSN 1212-866X.

ČÍRTKOVÁ, L. Rodina jako místo podpory pro oběť trestného činu. *Právo a rodina*. 2005. roč. 7, čís. 8, str. 18 – 23. ISSN 1212-866X.

DURDÍK, T. Dítě jako možný objekt trestného činu. *Právo a rodina*. 2007. roč. 9, čís. 4, str. 11 -15. ISSN 1212-866X.

CHROMÝ, J. Kriminalita dětí – zamyšlení nad současnou právní úpravou. *Právo a rodina*. 2004, roč. 6, č. 6, str. 1 – 8. ISSN 1212-866X.

NOVÁK, T. Pseudologia phantastica neboli lež bájevá a falešné obvinění dítětem. *Právo a rodina*. 2006, roč. 8, č. 3, str. 10 – 14. ISSN 1212-866X.

VĚTROVEC, V.; NEDOROST, L.; SOVÁK, Z. Nejvhodnější alternativy v trestním řízení s mladistvými pachateli. *Právo a rodina*. 2003, čís. 2, str. 14 –18. ISSN 1212-866X.

Elektronické dokumenty:

JANEBOVÁ, R. *Dilemata mezi právem a etikou aneb právo nezbavuje odpovědnosti* [online]. [cit.17.03.2010]. Dostupné na [www: <http://socialnirevue.cz/media/docs/Janebova_DilemaPravoEtika.pdf>](http://socialnirevue.cz/media/docs/Janebova_DilemaPravoEtika.pdf).

KARABEC, Z., Trestní spravedlnost. *Kriminalistika* [online]. 2003, roč. 36, č. 2, [cit.15.02.2010]. Dostupné na [www: <http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/casopisy/kriminalistika/2003/03_02/justice.html>](http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/casopisy/kriminalistika/2003/03_02/justice.html).

VEČERKA, K. a kol. *Mládež v kriminologické perspektivě* [online]. [cit.15.02.2010]. Dostupné na [www: <http://www.ok.cz/iksp/docs/354.pdf>](http://www.ok.cz/iksp/docs/354.pdf).

ZIMA, P. Poznámky k tématu svobody a tolerance. In *Výchova pro občanství v 21. století* [online]. Praha: SPHV, o. s., 2008. ISBN 978-80-904187-0-7. [cit.20.03.2010]. Dostupné na www:

<<http://www.webhumanita.cz/files/VychovaKObcanstviPro21Stoleti.pdf>>.

Zákony:

Zákon č. 218/2003 Sb. o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže, v platném znění.

Zákon č. 359/1999 Sb. o sociálně – právní ochraně dětí, v platném znění.

Zákon č. 40/2009 Sb. trestní zákoník, v platném znění.

ABSTRAKT

JAROŠOVÁ, E. *Psychologické a etické aspekty postavení nezletilých a mladistvých v trestním řízení*. České Budějovice 2010. Diplomová práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích. Teologická fakulta. Katedra teologické etiky, sociální etiky a etického vzdělávání. Vedoucí práce R. Míčka.

Klíčová slova: trestní řízení, kriminalita, nezletilý, mladistvý, svědek, oběť, pachatel.

Diplomová práce hodnotí pohled na různá postavení nezletilých a mladistvých v rámci trestního řízení (postavení pachatele, oběti trestného činu či svědka) a zabývá se především psychologickými a etickými aspekty těchto pozic. Odborná teoretická východiska a teze jsou v práci konfrontovány s praktickými zkušenostmi sociálních kurátorů pro mládež. V kazuistikách, které jsou součástí práce, jsou nastíněny možné způsoby intervence z pohledu kurátora pro děti a mládež.

Práce je jakýmsi zamyšlením nad uvedenou problematikou. Hledá odpověď na otázku, zda zájem společnosti není někdy v rozporu se zájmy dítěte, jehož se trestní řízení týká, či zda nemůže takové řízení dítě dokonce poškodit.

ABSTRACT

Psychological and Ethic Aspects of a Position of the Under-aged and Minors in a Criminal Procedure.

Key words: criminal procedure, criminality, under-aged, minors, witness, victim, offender.

The dissertation evaluates viewpoints on the various positions of young people in criminal proceedings (the position of the offender, crime victim or witness) and deals primarily with psychological aspects of these positions.

Expert theoretical arguments and theses are confronted with the experience and practice of youth and community workers. In the case studies, that are part of the work, are outlined possible ways of intervention from the point of view of youth and community workers.

The work is a reflection on the given issue. It looks for an answer to the question whether the society's interest is actually sometimes at odds with the interests of a child involved in criminal proceedings, or whether it can even cause damage to it.